

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра всесвітньої історії

Європейський університет в структурі
середньовічного міського соціуму

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент VI курсу, групи 611
спеціальності 032 «Середня освіта»

Кіфяк Марія Євгенівна

Керівник: проф. Чучко М. К.

Рецензент:

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № 4

від « 29 » листопада 2021 р.

зав. кафедри _____ професор Сич О.І.

Чернівці – 2021

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Становлення західноєвропейського університету в	
Середні віки	13
1.1. Передумови та причини виникнення університету	13
1.2. Шляхи розбудови університету в середньовічній Європі	22
Розділ 2. Структура середньовічного західноєвропейського	
університету.....	33
2.1. Організаційна побудова середньовічного університету	33
2.2. Привілеї університету в Середні віки	47
2.3. Викладання дисциплін у середньовічному університеті	53
Розділ 3. Місце університету в західноєвропейському місті у	
Середні віки	61
3.1. Відносини між міською і державною владами та університетом у	
середньовічній Західній Європі	61
3.2. Взаємодія університетської корпорації з іншими міськими	
спільнотами	81
Висновки	88
Список використаних джерел та літератури	91

Вступ

Актуальність. Історія міст почалася задовго до епохи Середньовіччя і не завершилася у цю історичну добу. Міста Китаю, Кореї, Індії, Центральної Азії, Ірану, Близького Сходу, Північної Африки, Балкан та Середземноморської Європи ведуть своє походження з давніх-давен. Однак Середні віки є важливою віхою розвитку, оскільки це період активної урбанізації, що охопила нові території. Варто зазначити, що практично всі міста Західної Європи виникли до кінця Середньовіччя, і лише на Півночі та на Сході європейського континенту вони продовжували виникати після 1500 р. До кінця середньовічної доби урбанізаційні процеси також поширились на регіони, де подібні тенденції були відсутніми. Зокрема, Північ та Схід Європи, Великий степ, землі на північ від Китаю, Монголію та Японію. Зауважимо, що деякі території Америки та Африки також мали досвід існування міст у той час, але на їх розвиток та на сам процес урбанізації сильний вплив згодом здійснила європейська колоніальна система.

Необхідно підкреслити, що середньовічному місту була властива мінливість: його розміри, чисельність населення, щільність забудови, місце, яке займало в ієрархії існуючої міської мережі, та й самий ступінь урбанізації тієї чи іншої місцевості – все це були змінні величини. До того ж, міста були різноманітними за своєю формою, організації своїх мешканців та своїх функцій у тогочасному суспільстві.

Проте саме у західноєвропейській містах у Середні віки виникає таке явище як університет. Що цікаво, таких прикладів ми не зустрічаємо ні в Азії, не на просторах Візантійської імперії, ні в арабському світі. При цьому університети, поряд з такими подіями культурного життя середньовічного світу, як поширення текстів Аристотеля та його православних візантійських, ісламських та іудейських коментаторів та формування злиденних орденів, послужили своєрідним фундаментом для розвитку синтетичних навчань

XIII століття – «золотого століття» європейської схоластики. У той час університет являв собою вільну гільдію викладачів та студентів, які були залучені до двоєдиного процесу навчання та з суттєвою автономією у внутрішньому житті. У цьому сенсі він постає природним результатом розвитку системи освіти в середньовічній Європі – від початкових міських кафедральних та монастирських шкіл до інститутів вищої школи.

Однак у сучасній науковій літературі існує не так багато праць, в яких досліджувався зв'язок між університетською спільнотою та середньовічним містом, яке місце займав у ньому, як взаємодіяли жителі тих чи інших міст з представниками університетського середовища тощо. Тому вказані нами вище міркування дають підстави говорити про актуальність теми даної дипломної роботи.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі сучасної наукової літератури та джерельної бази проаналізувати місце університетської корпорації у структурі європейського міста в Середні віки.

Зазначена мета обумовила вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати причини виникнення університетів у середньовічну добу;
- охарактеризувати права і привілеї, якими користувалися університетська спільнота у Середні віки;
- висвітлити взаємини університету з королівською та міською владами;
- проаналізувати взаємодію університетської корпорації з іншими спільнотами середньовічного міста.

Предметом дослідження виступає європейський університет у добу Середніх віків.

Об'єктом дослідження – середньовічний міський соціум.

Географічні межі роботи охоплюють межі тогочасних європейського міст, в яких в епоху Середніх віків виникають університети.

Хронологічні межі дипломної роботи – це XII – кінець XV ст. Нижня межа обумовлена тим, що саме у цей час з'являються перші університети у Західній Європі (Болонья, Оксфорд та інші). Верхня межа дослідження обґрунтована тим, що нові соціально-економічні та культурні тенденції у вказаний період (розвиток капіталістичних відносин, гуманізм, книгодрукування тощо) спричинили кризу середньовічного університету.

Що стосується використаних **методів дослідження**, то авторка дотримувалася при написанні своєї роботи принципів історизму та об'єктивності. При написанні магістерської ми використовували як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), і спеціально-історичні методи (історико-порівняльний).

Історіографічний огляд. Щодо аналізу опрацьованої нами історіографії стосовно даної теми, то, на наш погляд, її умовно можна поділити на такі групи: 1) російська дореволюційна; 2) праці радянських та зарубіжних авторів; 3) наукові праці сучасних дослідників з пострадянського простору.

Переходячи до характеристики робіт російської дореволюційної історіографії, у першу чергу, слід згадати працю відомого тогочасного російського історика Миколи Суворова (1848-1909 рр.) про середньовічні університети у Західній Європі [74]. Його книга присвячена дослідженню розвитку університетів у Середні віки. У ній йдеться про те, що являли собою середньовічні університетські корпорації, як і за яких історичних умов вони виникли тощо. Також М. Суворов розглядав тогочасну будову університетів, структуру навчальних занять та принципів викладання, вчені ступені та правила їх отримання. Автор описав різноманітні дотації, які отримували університети від держави, церкви чи приватних осіб, а також привілеї, якими вони володіли.

Також варто згадати вказати ще одного представника з цієї групи, який у дореволюційний період активно працював над обраною нами темою. Це російський історик Вікентій Ігнатович (1803-1869 рр.), автор низки важливих

робіт з історії європейських середньовічних університетів [35-37]. У своїх публікаціях В. Ингатович вивчав історію виникнення та становлення різних західноєвропейських університетів. Особливу увагу він приділяв італійським, англійським та німецьким університетським спільнотам, детально розглядав їх національні особливості, характерні риси їх організаційних структур, процесу викладання тих чи інших навчальних дисциплін.

Слід виокремити і працю ще одного дореволюційного російського історика Миколи Сперанського (1861-1921 рр.), яка стосувалася історії освіти у Західній Європі [72]. Хоча ця книга М. Сперанського не стосувалася безпосередньо якогось конкретного європейського університету у той час, однак у ній міститься чимало цікавої інформації стосовно освітнього процесу у вищій школі загалом, начальних дисциплін, які викладалися тогочасним студентам тощо.

Щодо праць західних і радянських вчених, які були написані у ХХ столітті, то поміж представників західної історичної науки слід згадати роботи Жака Ле Гоффа та Алана Коббана. Зазначимо, що у всесвітньовідомого французького історика Ж. Ле Гоффа є чимало публікацій, які тією чи іншою мірою стосуються теми нашої дипломної. Ми зосередимо свою увагу на його книзі «Інтелектуали у Середні віки» [48-49]. Він зосереджується на аналізі однієї соціальної групи – шкільних/університетських вчителів-магістрів та її культурному, політичному, релігійному та світоглядному контексті. Однак робить він це вміло, залучаючи різноманітні історичні джерела і цікаво їх інтерпретує. Дана праця Ле Гоффа – це продукт міждисциплінарного підходу до інтелектуальної культури XII-XIV ст.

Книга західного дослідника А. Коббана «Середньовічні університети: їх розвиток і організація» [11, 12] і досі вважається класичною роботою з даної тематики у зарубіжній історіографії. У цій монографії А. Коббан зосереджує свою увагу на найбільш відомих університетських спільнотах періоду Середніх віків (Больян, Париж, Оксфорд). Він охарактеризував головні

чинники, що привели до появи університетів у цих середньовічних містах, про організаційну структуру цих освітніх установ, взаємини університетських спільнот з королівською адміністрацією та владою міст тощо. Хоча книга А. Коббана була надрукована ще у 1975 р., однак фактологічних матеріал та його авторські судження й досі не втратили своєї наукової цінності.

Переходячи до робіт радянських дослідників, то варто зазначити, що у радянській історіографії теж було чимало стосовно даної проблематики. У радянський період над цією тематикою працювали такі дослідники, як В. Бактін [13], Л. Козьменко [43], О. Добіаш-Рождественська [29], Г. Ліпатнікова [5, 50-51], Г. Шестаков [89] та інші. На наш погляд, більш детальної уваги заслуговують публікації радянської дослідниці Галини Ліпатнікової [50-51]. Її роботи сформували цілий науковий пласт у вивченні середньовічних університетів. Ліпатнікова видала перший у Радянському Союзі навчальний посібник з історії середньовічних університетів, який довгий час залишався єдиним [50-51]. Значне місце у її працях посідав Празький університет, висвітлюючи як історію його виникнення загалом, і окремо факультету мистецтв. Вона вперше у радянській історичній науці детально розглянула проблему соціального складу студентського середовища, зазначивши, що безпосередньо в Празькому університеті були представлені всі соціальні групи тогочасного середньовічного суспільства [50].

Щодо останньої групи, яку ми виокремили, то одразу слід вказати на наукові напрацювання сучасного російського дослідника Павла Уварова, знаного фахівця з історії Середніх віків та раннього Нового часу [76-85]. П. Уваров є автором декількох наукових публікацій, які стосуються різних аспектів обраної нами теми. Зокрема, цікавою є його стаття, присвячена Паризькому університету у середньовічній Франції [79]. У ній він аналізує взаємини між університетською спільнотою та французькими монархами, яким чином ця інституція могла представляти інтереси різних верств тогочасного суспільства перед королем Франції тощо. Ще одна праця П. Уварова, на яку б

ми хотіли звернути увагу, присвячена характерним рисам університетської культури, які формуються саме у Середні віки [77]. Автор намагається довести, що чимало особливостей, які мав середньовічний університет, продовжують існувати до сьогодні. Скажімо, право університетської корпорації надавати вченні звання, поділ на окремі навчальні підрозділи, широка автономія від світської влади при вирішенні внутрішніх справ тощо. Ще одне дослідження П. Уварова стосується інтелектуалів та інтелектуальної праці у середньовічній Європі [78]. У цій праці Російський дослідник прагне продемонструвати, що здобуття наукового ступеню в університеті та наукова діяльність кардинально змінювало соціальний статус людини у Середні віки. Іншими слова, воно відіграло роль «соціального ліфту» у той час. Також він намагається показати ставлення різних соціальних груп до цих осіб та їх діяльності, університетських викладачів і студентства тощо.

Також цікави були для нас наукові напрацювання російської дослідниці Марини Гусєвої. Зокрема, її праці, які стосувалися комунікації між міською владою Кембриджа та університетською спільнотою у XIII столітті [27]. М. Гусєва у своїх роботі доводить, що у XIII ст. між муніципальною адміністрацією Кембриджу та університетом склалася особлива система відносин. Було укладено перші угоди, відбувся перерозподіл низки повноважень між сторонами. Скажімо, частина контрольно-наглядових функцій міської адміністрації перейшла до університету, а представники вищої школи здобули судовий імунітет. У структурі муніципальної адміністрації та університетської влади з'явилися виборні посадові особи, які відповідали за дотримання правопорядку на місцях. При цьому, як стверджує М. Гусєва, головні обов'язки щодо підтримання спокою в Кембриджі залишилися частиною повноважень міської влади, яка надалі змушена була зважати на інтереси нової вченої спільноти.

Слід згадати про публікації українського науковця Ростислава Ткаченко, окремі з яких стосуються обраної нами теми. Деякі його дослідницькі

розробки стосуються взаємовпливів між середньовічною системою університетської освіти та схоластичним богослов'ям у XIII столітті [75]. Р. Ткаченко аналізує університетську систему освіти, яка була переважно християнською, оскільки на той час теологія вважалася царицею наук, а всю соціокультурну палітру Європи — від Ірландії до східних кордонів Візантійської імперії, яка занепадала — можна було охарактеризувати таким терміном, як «християнський світ». Не менш важливим є те, що він демонструє як тогочасне богослов'я та університетська освіта взаємодіяли і впливали одна на одну.

Таким чином, опрацьована нами наукова літератури дозволяє нам у повній мірі висвітлити ключові аспекти обраної нами теми магістерського дослідження.

Джерельна основа роботи. Проаналізовані нами історичні джерела умовно можна розділити на такі групи: 1) опубліковані збірники документів, які стосуються різних аспектів історії середньовічних університетів у Європі; 2) праці інтелектуалів доби Середніх віків.

Щодо надрукованих збірників історичних джерел, то варто зазначити, що до цієї підгрупи ми зараховуємо як загальні хрестоматії з історії середньовічної Європи, так і спеціальні збірки з підібраними історичними матеріалами стосовно європейських середньовічних університетів.

Зауважимо, що чимало хрестоматій загального характеру з історичними джерелами було опубліковано у радянський час. Зокрема, це збірка документів історії Середніх віків, яка була підготовлена під керівництвом радянських дослідників. [4, 6]. Також досить велика кількість збірників документів з історії середньовіччя була опублікована під редакторством знаного радянського історика Сергія Сказкіна [10]. Хоча ці праці охоплюють загальні документи з історії Середніх віків, які характеризують політичні, соціально-економічні та культурні риси життя тогочасного суспільства, у них зустрічаються матеріали щодо нашої тематики. Скажімо, ми можемо знайти

дані стосовно заснування середньовічних європейських університетів, системи викладання навчальних дисциплін у цих закладах освіти тощо.

Щодо спеціалізованих хрестоматій з історії університетських спільнот у Середніх віках, то у радянський час і новітній період було опубліковано чимало таких матеріалів. Скажімо, під керівництвом вже згаданої нами радянської дослідниці Г. Ліпатнікової була підготовлена збірка документів з історії університетів Європи у XII-XV ст., яка побачила світ у 1973 р. [5]. До цього збірника увійшли відомості стосовно найвідоміших університетських корпорацій у Західній Європі у вказану добу. У них йдеться про історію створення цих освітніх установ, права і привілеї, якими вони були наділені, духовну атмосферу, яка панувала у середньовічному університеті. Зокрема, ми можемо знайти багато цікавих даних щодо ідейної боротьби між прихильниками вчення Сігера Брабантського та Фоми Аквінського у стінах Паризького університету.

Слід зазначити, що схожі збірки з історичними джерелами стосовно європейських університетів у Середні віки друкувалися впродовж 1990-2000 х років. Так, російськими фахівцями з середньовічної історії Європи була підготовлена хрестоматія з документами, присвячена розвитку педагогічної думки у Середні віки [2-3]. У ній вміщено чимало матеріалів, які стосуються нашої теми. Тут ми можемо знайти статuti, які регулювали функціонування університетів у Європі (Болонья, Париж, Прага ті інші). Також окремі матеріали характеризують процес викладання навчальних дисциплін у цих освітніх установах тощо. Не оминули редактори увагою і тексти тогочасних мислителів, які стали класичними для освітнього процесу у добу середньовіччя. Це уривки з текстів Августина Аврелія та інших діячів.

Варто згадати, що додаткову інформацію стосовно нашої тематики, ми знайшли у хрестоматіях з історії європейських міст у Середні віки [8]. Ці збірки стосуються середньовічних міст тогочасних національних монархій (Франція, Англія, Німеччина). У цих матеріалах містяться окремі згадки про

взаємини між студентськими корпораціями університетів та інших соціальних спільнот, які мешкали у цих містах, як університет впливав на економічне життя того чи іншого міста тощо.

Переходячи до другої групи джерел, яку ми виокремили, то необхідно підкреслити, що у нас є чимало перекладів текстів тогочасних мислителів періоду Середніх віків, які напряду чи опосередковано стосуються теми дипломної роботи. Скажімо, у радянській та сучасній час було надруковано декілька робіт французького інтелектуала П'єра Абеляра, який у роки життя викладав у декількох європейських університетах [1]. Існують переклади праці середньовічного релігійного діяча і мислителя Фоми Аквінського [9]. Його праці та ідеї репрезентують тогочасну атмосферу, яка домінувала у більшості університетах. Адже його вчення здійснило значний вплив не тільки на духовне життя в університетах, на систему викладання у них, але й на католицьку церкву. Зазначимо, що існують переклади опонента ідей Фоми Аквінського, Сігера Брабантського, який мав теж значну кількість прихильників у стінах європейських університетів [7]. Його ідейна доктрина викликала критику з боку католицького Риму.

Таким чином, перераховані нами групи джерел дозволяють охарактеризувати місце середньовічної університетської корпорації в структурі середньовічного міста.

Структура нашої дипломної роботи складається зі вступу, розділів, які поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

Розділ 1. Становлення західноєвропейського університету в Середні віки

1.1. Передумови та причини виникнення університету

Розвиток освіти завжди перебуває в тісному зв'язку і взаємодії з економічним та соціокультурним життям. XII-XIII століття вважається епохою класичного Середньовіччя. У цей час відбувається низка важливих змін в Західній Європі, серед яких особливе місце займає процес виникнення міст. Якщо ранньосередньовічна Європа була «сільською», то в XIII ст. у Старому Світі виникає чимала кількість міст. Саме тому, більшість

дослідників вважають, що виникнення університетів пов'язане з урбанізацією західноєвропейського суспільства.

Слід зауважити, що місто стало центром економічної та культурної активності. Місто створювало умови для особливого способу життя та тим середовищем, де середньовічна культура досягла свого апогею. У XIII ст. в містах спостерігається демографічний ріст, активно розвивається торгівля, ремесло тощо. Тому розвиток товарно-грошових відносин спричинив потребу в освічених людях. Потрібні були судді, чиновники, лікарі, вчителі. Тільки міста могли забезпечити необхідні умови для діяльності магістрів і школярів, розмістити та прогодувати велику кількість людей зайнятих у різних царинах тогочасного соціуму [14, с. 130].

Підкреслимо, що перші університети виникають в таких містах як Монпельє, Болонья, Париж і Оксфорд. Для відкриття університету у кожного з них були свої політичні та економічні підстави.

Так, Болонья, місто розташоване на півночі Італії, в силу свого економічного відставання, було менш підходящим місцем у порівнянні з іншими італійськими містами, такими як Салерно, Мілан або Падуя. Однак саме цьому італійському місту Європа зобов'язана виникненню одного з найстаріших університетів. Однією з головних причин було розташування міста. Болонья перебувала поблизу розвинутих сільськогосподарських районів та торгових центрів. Цей чинник був дуже важливий. Географічне розташування міста сприяло забезпеченню продуктами харчування великої, за середньовічними мірками, маси населення. Також потрібне віддати належне культурно-історичної спадщини Італії. Досягнення Античності стали тим соціокультурним ґрунтом, на якому змогло виникнути такий феномен, як середньовічний університет. Слава болонських вчителів притягувала людей з різних європейських регіонів [14, с. 139].

Іншим прикладом такого міста був Париж. Зміцнення влади Капетингів у тогочасній Франції спричинив його перетворення його в економічний,

політичний і культурний центр країни. У столиці розташовувався королівський двір, що було безперечною перевагою міста. Ті, люди, які здобули освіту, сподівалися на те, що вони будуть працювати на тих чи інших посадах при королівському дворі. Викладачі користувалися значною повагою і підтримкою папства. Зазначимо, що Паризький університет перебував під опікою Римської курії, і в спірних ситуаціях викладачі мали право апелювати до авторитету Святійшого Престолу. Хастінгс Рашдал, англійський історик і філософ, у своїй роботі з історії європейських університетів відзначав, що «з часів Абельяра Париж став, без сумніву, таким же центром європейської думки і культури, як Афіни за часів Перикла або Флоренція в епоху Лоренцо Медічі». Забезпечення студентів та їх наставників продуктами харчування, духовна атмосфера, а також загальна ситуація, що склалася в місті у той час, були сприятливими для виникнення університету у цьому місті [19, с. 249].

Зазначимо, що в Англії перший університет виник в невеликому провінційному містечку – Оксфорді. Це місто не йшло в жодне порівняння з великими кафедральними містами чи Лондоном. Згідно «Книги Судного дня» 1086 р. Оксфорд був тільки шостим за величиною містом Англії після Лондона, Йорка, Норвіча, Лінкольна, Вінчестера. Але тут варто підкреслити, що у 80-х рр. XII ст. Оксфорд мав стратегічне і політичне значення. Місто перебувало на перетині торгових шляхів, було центром бавовняної і текстильної галузей. У цьому місті розміщувалася королівська адміністрація і церковне керівництво. Саме тут була єдина школа правознавства у той час, яка приваблювала не лише англійських, але й іноземних студентів. Її становленню та розвитку сприяла підтримка одного з найвідоміших теологів того часу Олександра Неккама, який викладав тут.

Варто підкреслити, що медична школа в Монпельє набула статусу університету майже в той же час. Як пише один з фахівців історії Середньовічної Європи, «можливості тогочасної Монпельє надавали сприятливі умови для заснування південно-французького університету.

Масштабних військових зіткнень не було, внутрішній потрясінь теж. Це надавало можливості для мирного процвітання науки далеко від театру політичних подій. Місто мало східний характер і зберігало свій старовинний вигляд. Околиці покривали фруктові сади, виноградники, невеликі, але мальовничі села. Торгівля зі Сходом, Іспанією, Італією та обмін різними товарами, сприяли добробуту цього міста. Не випадково, що саме тут відбулися п'ять вселенських соборів. Квітучий стан міста вже в ранньому середньовіччі надавав Монпельє значення головного міста нижнього Лангедоку і одного з найбільших міст тогочасної Франції» [19, с. 252]. Як бачимо, соціально-економічний чинник відіграв важливу роль, оскільки економічна значимість регіону, розквіт культури були тими передумовами, які привели до появи університету саме тут.

В інших європейських країнах перші університети виникли пізніше. Окремо варто згадати про Німеччину, в якій були численні економічно та політично розвинені міста, котрі мали власні школи, але не університети. Причину цього, як пише дослідник В. Роуг, можна углядіти у відсутності інтересу і підтримки ідеї створення університету з боку провідних верств тогочасного німецького суспільства [67, с. 100].

Як бачимо міста відіграли важливу роль у появі середньовічного університету. Тому, на наш погляд, слід декілька слів сказати про особливості розвитку міст у середньовічній Західній Європі.

Зазначимо, що у різних західноєвропейській країнах поява міст мала свої особливості. Різними були й історичні шляхи їх появи. Селяни та ремісники, залишаючи село, осідали у сприятливих місцях. Наприклад, у Південній Франції та Італії міста ставали адміністративними, військовими та церковними центрами, розташовані часто на території колишніх римських міст, які мали укріплення та забезпечували мешканцям відносну безпеку. Крім того, наявність у таких центрах королівських та феодальних дворів з їхньою

свитою, духовних осіб, представників місцевої та королівської адміністрації створювало сприятливі умови для збуту ремісниками своїх товарів.

У Північно-Західній та Центральній Європі в основному ремісники та купці оселилися поблизу великих вотчин, садиб знаті, замків та монастирів, жителі яких потребували їхніх товарів. Крім того, місцями поселення ставали території на перетині торгових шляхів, річкових переправ, мостів, на берегах зручних бухт та традиційних ярмарків [67, с. 101].

Цікаво, що деякі міста будувалися вікінгами. Новозбудовані населені пункти служили їм місцем зберігання награваного товару та торгівлі ним (наприклад, Дублін).

Варто наголосити, що різними були й темпи урбанізації західноєвропейських територій. Раніше, ще VIII – IX ст., середньовічні міста сформувалися в Італії (Венеція, Генуя, Піза, Неаполь, Барі, Амальфі, Флоренція); у X ст. – на Півдні Франції (Арль, Марсель, Монпельє, Нарбон, Тулуза). Ранній урбанізації цього регіону сприяли:

- залишки численних античних міст і фортець, релікти ремісничих об'єднань та римського муніципального права;
 - швидка спеціалізація ремесла та виникнення феодальної держави з її опорою на міста;
 - тісні торговельні зв'язки з Візантією та арабськими країнами;
 - демографічні чинники (багатолюдність та активні міграційні процеси)
- [38, с. 21].

Підкреслимо, що у X – XI ст. виникають міста у Північній Франції, Нідерландах, Англії та Німеччині - по Рейну та верхньому Дунаю. Такі міста Фландрії, як Брюгге, Іпр, Гент, Лілль, Аррас і Дуе, прославилися виробництвом текстильних товарів, що збувалися по всій Європі. У цьому регіоні римських поселень було набагато менше, тому більшість міст виникла заново.

У Зарейнській Німеччині, Скандинавії, Угорщині, Молдавії, Валахії, Ірландії та Шотландії міста виникають в основному в XII – XIII ст., що пов'язувалося з уповільненим розвитком продуктивних сил та феодальних відносин. Міста в цих країнах були тільки новоствореними і здебільшого виростили з ринкових містечок та колишніх центрів розселення племен.

Нерівномірно і забудовувалася містами Європа. Найбільше їх виникало у Північній та Середній Італії, Фландрії, Брабанті, у німецьких областях уздовж Рейну. Але й в інших регіонах концентрація міст була досить щільною. Селяни навколишніх поселень могли дістатися найближчого міста упродовж дня переходу [38, с. 21-22].

Як наслідок відокремлення ремесла від землеробства, пожвавлення торгівлі, розвиток державних інститутів та соціальної сфери. Але загалом західноєвропейський середньовічний світ залишався аграрним. До кінця середньовічної доби у містах проживало трохи більше 15% населення [38, с. 22].

Найчастіше міста закладали, використовуючи навколишній ландшафт, близькість до джерел сировини (особливо до води) та зручність комунікацій. Проте на відміну від античного міського центру вони справляли непривабливе враження: дерев'яна огорожа, відсутність водопроводу (перший загальноміський водопровід з'явився в Парижі лише наприкінці XII ст.) та нумерації будинків (відрізнялися барельєфами чи скульптурними портретами господарів), вузькі вулиці («не ширші за довжину») з брудом (бруківка з'явилася теж вперше в Парижі XII ст.), відсутність нічного освітлення (умови для крадіжки), неймовірна тіснота та антисанітарія (сприяло частим епідеміям та пожежам). Пізніше, коли міста стали самоврядними, у них з'являються кам'яні собори з дзвіницею, ратуші (будівлі міських рад), криті ринки, лікарні, складські приміщення, студентські гуртожитки, корчми тощо [40, с. 88].

Міста займали територію в кілька сотень гектарів, наприклад, у XIV ст. Париж – близько 400 га, Лондон – близько 290 га, Флоренція – близько 500 га,

Гент – понад 600 га тощо. У переважній більшості з них проживало лише кілька тисяч городян. Навіть у XIV – XV ст. більшими вважалися середньовічні міста із населенням 20-30 тис. чол. і лише поодинокі населені пункти налічували 80-100 тис.

Наприклад, наприкінці XIII ст. у Європі було щонайменше 5 міст із населенням за 50 тис. чол. (Париж – 80 тис, Флоренція – 90 тис, Мілан – близько 100 тис), близько 30 міст із населенням 20-30 тис. чол. (Лондон – 30-40 тис), 56 міст із населенням 10-20 тис. та близько тисячі міст, населення яких не перевищувало 10 тис. чол. [40, с. 89].

Місто населяли переважно люди, зайняті у ремісничому виробництві та товарообміні: ремісники, купці, городники, крамарі, міняли, промисловці. Значна частина людей була зайнята сферою обслуговування: матроси, візники, носії, шинкарі, власники заїжджих дворів, таверн і харчевень, слуги, перукарі, повитухи, аптекарі, лікарі, переписувачі, нотаріуси, адвокати, шкільні вчителі, університетські викладачі тощо.

Коли оформилося муніципальне улаштування міст, городяни перетворилися на особливе становище, яке займало у соціальній структурі Середньовіччя проміжне становище між селянством і феодалами. Міщани займалися переважно комерційною та підприємницькою діяльністю, володіли низкою специфічних привілеїв: право власності, участі у формуванні магістрату, звернення до міського суду та особиста воля. Саме ці привілеї, а також їхні спільні інтереси та участь у міських союзах дозволяли городянам об'єднуватись на загальнодержавному чи регіональному рівні [40, с. 90].

Цікаво, що німці називали міщан бюргерами, французи – буржуа, італійці – пополанами. Спочатку всі міщани вважалися бюргерами. Проте внаслідок соціального розшарування у XII – XIII ст. бюргерами називали лише повноправних громадян, до яких міським низам було неможливо потрапити. У великих містах, особливо в політико-адміністративних центрах, жили і феодали зі своїм оточенням (військові загони, слуги), міністеріали

(представники королівської та сеньйоральної адміністрації) тощо. У центрах єпископій досить численним було духовенство [40, с. 91].

Міщани – вихідці із села ще довго зберігали свої поля, пасовища, городи, тримали худобу. Це пояснювалося і недостатньою товарністю тодішнього сільського господарства. Помітну роль життя середньовічних міст грали етнічні меншини (євреї, цигани) та маргінали (декласовані люди, яких доля відкинула на узбіччя життя і займали проміжне становище між соціальними групами). Серед останніх найбільше було волоцюг та жебраків: фальшивих калік, крадіїв, шахраїв, дурнів (торгували «чудодійними» ліками), бродячих ченців, священників-розстриг, повій тощо. Їх вважали покидьками суспільства, порушниками громадського спокою, потенційними бунтівниками, і, як правило, з ними не церемонилися. Кількість жебраків та повій суворо обмежували, їх змушували носити розпізнавальні знаки. Однак покінчити з бродяжництвом і злочинством влада виявилася неспроможною [30, с. 120].

Слід наголосити, що у XII ст. з'являється велика кількість нових шкіл у тогочасних західноєвропейських державах. У попередні епохи освіта була закритою і виключала можливість навчання осіб, що не належали до церковного середовища. У даний період спостерігаються зміни, зростання соціального престижу освіти і значне розширення кола людей, залучених в цей процес. Нові школи, що отримали назву міських, на відміну від монастирських і соборних шкіл, були доступні для всіх бажаючих. Таким чином, починається епоха розвитку вільної освіти [30, с. 121].

Складанню нового типу освіти сприяло монопольне право латині як мови релігії і науки. Нею послуговувалися не тільки при написанні церковних текстів, але й твори світського характеру. Латина була мовою тогочасного права, законодавства і судочинства. В XI-XIII століттях латинь стає мовою вчених [30, с. 122].

Зазначимо, що у даний період відбувається рецепція римського права та філософії Аристотеля, наслідком якої стала поява нових сфер діяльності

людей, чиє мислення сформувалося в процесі осмислення цих текстів [28, с. 98].

Також важливим чинником був «людська складова». Адже на рубежі XII-XIII ст. сформувалося нове покоління талановитих людей, впевнених в необхідності перетворень і готових ці перетворення здійснити [28, с. 99].

Слід підкреслити, що до цього часу сформувалися ключові риси, які будуть характерними для нової університетської культури. Складається стійка система ієрархії мистецтв і наук, основний метод пізнання і викладання - схоластика, формуються елементи навчального процесу - лекції, постановка питань, диспути, іспити. Більш того, складається основна система цінностей людей, що досягли досконалості в «мистецтва» і «науках» тощо [26, с. 67].

Але чому в попередньому столітті магістри і особи, які навчалися у школах, могли обходитися без університетів? На межі XII-XIII ст. кількість людей зайнятих інтелектуальною діяльністю, а також шкіл досягло «критичної позначки». Як будь-яка торговельна гільдія або ремісничий цех, інтелектуали потребували своєму праві обґрунтування і захисту від зовнішнього «агресивного» середовища. З метою взаємодопомоги, залагодження внутрішніх конфліктів і протистояння натиску ззовні відбувається об'єднання інтелектуалів в корпорації – університети [26, с. 68]. Але цим об'єднанням ще належало відстояти свою незалежність і свої права в конфліктах з різними міськими спільнотами.

Ще однією причиною появи університетів саме у той час була зацікавленість державної влади і всього середньовічного соціуму. У XIII ст. відбувається поступове розширення застосування практики письмового закону, в повсюдному поширенні різних розпоряджень, постанов королівської влади, магістрату тощо. Тепер гарантії і права нобілітету закріплюються на основі письмових документів, що породжувало значну потребу в нотаріусах та юристах, які могли б правильно і кваліфіковано тлумачити закон, готувати

необхідні документи. Так, вже до 1300 року Англія стала нацією, яка була залежною від професійних юристів [26, с. 70].

Таким чином, виникнення університетів репрезентувало важливі внутрішні процеси і тенденції, що розгорнулися в західноєвропейській культурі XII-XIII ст., які були спричинені розвитком міста та відповідними новими викликами і вимогами тогочасної епохи. Університети сформували єдину систему зі своїми принципами, вимогами, програмами. Тільки міста могли забезпечити існування цієї системи. Тому, на наш погляд, причини появи університетів варто шукати, з одного боку, у прагненні до об'єднання студентів та магістрів для захисту своїх прав та інтересів. З іншого, у потребах держави, церкви та суспільства у кваліфікованих фахівцях.

1.2. Шляхи розбудови університету в середньовічній Європі

У попередньому параграфі ми розглянули передумови і причини виникнення університетів в середньовічній Західній Європі. Тепер необхідно з'ясувати шляхи виникнення середньовічних університетів. Під шляхами виникнення університетів, ми розуміємо, загальні закономірності розвитку університетів в середньовічних західноєвропейських державах. Відмінність в шляхах виявлялася в тому, яким чином сформувався той чи інший університет.

Найперші університети Західної Європи виникли на базі з'єднання старих соборних або світських шкіл, які довгий час боролися за свої права. Розуміючи ці обставини встановити точну дату їх заснування неможливо.

На наш погляд, виклад матеріалу варто почати з Болонського університету. З другої половини XI ст. в місті було багато шкіл, які спеціалізувалися на викладанні права. У 1088 р. маркграфиня Матильда Тосканська подарувала болонським викладачам «Дігести» Юстиніана – збірник творів римських юристів, створений за вказівкою імператора

Юстиніана. З цього часу знаменитий правознавець того часу Ірнерій, на прохання маркграфині, став читати римське право [21, с. 89]. Лекції Ірнерія були доволі популярними. Учні з усіх кінців Європи стікалися їх послухати. Однак говорити про існування у той час університету ще рано.

Деякі дослідники дотримуються думки, що засновником Болонського університету слід вважати Фрідріха Барбароссу. У 1155 році, на знак подяки за надану підтримку у встановленні нового порядку управління містами Ломбардії, він дарував болонським професорам грамоту. У грамоті йшлося про те, що імператор брав під свій захист учнів, «які подорожують заради отримання знань і особливо професорів божественного і священного права» [17, с. 90].

Даний документ, на думку авторитетного дослідника П. Уварова, не можна вважати «підставою університету», так як не про університет, ні навіть про Болонью в ньому не йдеться [77, с. 101]. Як би не було, грамота Фрідріха Барбаросси створила сприятливі умови для появи у місті навчального закладу нового типу.

Слід додати, що у грамоті Фрідріха Барбаросси сказано, що «ніхто не заподіяв їм (школярам) шкоди через борг іншої особи з тієї ж провінції, що, як ми чули, іноді траплялося через місцеві звичаї» [16, с. 76]. У той час була поширена колективна відповідальність за злочини осіб, які вихідцями з однієї країни. Таким чином, студенти отримували привілеї. Їх не могли піддавати арешту за борги і правопорушення їх земляків.

Також для взаємної підтримки і захисту своїх інтересів іноземні студенти об'єднувалися в певні спільноти. На основі взаємної клятви утворювалися «universitas». Кожен «universitas» очолював ректор, який обирався студентами. До початку XIII ст. в Болоньї було два університети - Цітрамонтанський, куди належали особи з Італії, і Ультрамонтанський, який об'єднував приїжджих з не італійських земель. Поступово студентські об'єднання стали контролювати усе університетське життя. Викладачі до

«університету» не належали. Організація і хід занять відбувалися під наглядом студентської влади. Пізніше був складений перший статут, що дає нам уявлення про організацію навчального процесу. У місті активно розвивалися школи мистецтва, медицини, які пізніше сформують університет [16, с. 83].

Слід зауважити, що майже одночасно з Болонським виникає Паризький університет. Однак вони якісно відрізняються один від одного. Наприкінці XI ст. в Парижі з'являються перші школи. Для того, щоб відкрити школу потрібно було отримати дозвіл від місцевих церковних властей – канцлера собору Нотр-Дам. Як писав дореволюційний історик М. Суворов, що «до першої половини XII століття ці школи мали блискучу репутацію, яка приваблювала в Париж чималу кількість вчителів і учнів» [74, с. 100]. У місті навчалися студенти з Англії, Німеччини, Італії. Прославленим викладачем цих шкіл був П'єр Абеляр [74, с. 102].

Доцільно зауважити, що процеси урбанізації були доволі відчутними саме у Франції. Ще починаючи з X ст. спостерігалось відродження старих міських поселень, які були засновані ще римлянами, але занепали в V - IX ст. Це були такі міста, як Бордо, Тулуза, Ліон, Марсель, Пуатьє, Париж, Руан та інші. З'явилося й багато нових містечок, що виростали також із середніх і великих сіл, які перебували на перехрестях найважливіших доріг. До XIII ст. країна вкрилася великою кількістю великих, середніх і малих міст. Спочатку ремесло і торгівля уживалися в них із сільським господарством, але згодом відтіснили його на задній план [74, с. 105].

Тим паче, що особливості економічного розвитку Північної і Південної Франції наклали відбиток і на специфіку тут міських поселень. Раніше і швидше урбанізація розпочалася на півдні Франції. Тулуза, Альба, Нарбон, Марсель були втягнуті дуже рано у торговельні зв'язки в межах середземноморського регіону. Значну роль у розвитку південнофранцузьких міст відіграла участь їхнього купецтва у хрестових походах, що дозволило

містам використовувати своє вигідне географічне розташування. Крім того, вони стали посередниками у торгівлі з країнами континентальної Європи.

Активна зовнішня торгівля сприяла зростанню ремесла у південних містах. Наприклад, Нім і Монпельє славилися виробництвом тонкого яскраво пофарбованого сукна, що йшло на експорт. Широкі можливості збуту товарів визначили таку специфіку господарського розвитку південних міст, як майже повну відсутність цехів до кінця XIV ст. В умовах існування так званого «вільного ремесла» контроль за якістю товарів здійснювали органи міського самоврядування [73, с. 210].

Варто наголосити, що південні міста досить рано здобули політичну самостійність. Цьому сприяли як економічне піднесення, так і збереження традицій пізньоантичного муніципального устрою. Тут міщани рідко вдавалися до методів збройної боротьби проти сеньйорів, віддаючи перевагу силі грошей. Відносини між міщанством і дворянством були на півдні м'якшими завдяки тому, що частина дворянства теж включилася в торгівлю. Нерідко у вирішенні політичних питань бюргери і дворяни виступали спільно як союзники [73, с. 211].

Варто підкреслити, що усі магістри та школярі були людьми церкви – кліриками. Вони перебували під надійним захистом Паризького єпископа. Однак в 1200 році вони залишилися без єпископської захисту. Справа в тому, що король Франції Філіп-Август вирішив відправити свою дружину Інгеборгу Датську в монастир і одружитися з іншою. Але Інгеборга встигла поскаржитися очільнику католицької церкви Інокентію III, який зажадав відновити законний шлюб. Після того, як король не забажав підкоритися такому рішення, Інокентій III наклав інтердикт на французькі землі. Паризький єпископ підтримав рішення Інокентія III, за що потрапив у немилість короля і втік з Парижа.

Також у січні 1200 р. вибухнув конфлікт між городянами і студентами. Щоб зупинити кровопролиття, а також примиритися з церквою, король видав

ордонанс, в якому йшлося про наступне: «Наш суддя не повинен в разі будь-яких порушень з боку школярів піднімати на них руку або відправляти до в'язниці; якщо тільки злочин школяра не носить такого характеру, що він повинен бути негайно заарештований. В останньому випадку наш суддя зобов'язаний заарештувати його на місці злочину. ... Після цього наш суддя повинен передати школяра церковному судді» [72, с. 88].

Отже, король своїм рішенням узаконював принцип про непідсудність кліриків. Ув'язнювати і судити школярів мав право тільки церковний суд, а міським суддям заборонялося використовувати проти них силу і піддавати арешту.

У 1208 р. магістри теології, канонічного права та вільних мистецтв на основі взаємної присяги створили «Universitas Magistrorum». Вони розробили регламенти, які стосувалися навчання, одягу і організації похорону померлих колег. Церковна влада, зазвичай ставилася з підозрою до подібних союзів, але на цей раз була налаштована цілком радо [74, с. 109]. Причиною цьому було занепокоєння церкви не тільки через зростання шкіл, безладом в навчанні, але й поширення різних єретичних вчень. З'явившись, «університет магістрів» став здійснювати наглядові функції: контроль над створенням нових шкіл, проведення іспитів, вивчення обов'язкових програм і боротьба з єрессю [74, с. 110].

Зауважимо, що мирні відносини з церковною владою тривали недовго. Союз магістрів вступив у конфлікт з паризьким єпископом і канцлером собору Нотр-Дам. Після створення «universitas» канцлер став втрачати владу над магістрами і студентами. Намагаючись повернути колишній вплив, він починає вимагати від претендентів ліцензії присяги на вірність. Це, а також те, з якою легкістю канцлер видавав ліцензії викладачам, які не володіли достатніми знаннями, але заплатили значну суму коштів, викликало обурення у паризьких магістрів. Вони звернулися до Риму. За результатами третейського суду 1213 р. канцлеру було заборонено вимагати присяги, але

головне він не міг видавати ліцензії без участі викладачів. Як пише вже згадуваний нами історик П. Уваров, що «корпорація викладачів фактично отримала право присвоювати науковий ступінь, а в цьому й полягає сама суть університету і університетської спільноти» [76, с. 200].

Зазначимо, що у 1215 р. папським легатом Робертом де Курсоном був затверджений перший статут Паризького університету. У цьому документі студенти були включені в «університет викладачів» [76, с. 201].

Однак після сутички з городянами у 1229 р. «університет», не отримавши захисту ні від папи, ні від королівської влади, покинув місто. Упродовж майже двох років в Парижі не було занять. Після врегулювання конфлікту, «університет» отримав буллу, яку історики називають «Великою хартією вольностей університету». В результаті корпорація домоглася незалежності від церковних і світських властей, знайшла власну юрисдикцію і право на «сецесії» [76, с. 202]. Подібним шляхом виник університет у Монпельє. Впродовж декількох століть на місці цього університету перебували школи, які спеціалізувалися на викладанні медицини. Ця наука процвітала в численних монастирях, що існували в тогочасній Франції. При них будували лепрозорії, лікували від зубного болю та інших недуг. Боротьба з проказою служила турботою як світських, так і духовних володарів. Ще у 805 році Карл Великий наказав вивчати медицину в монастирських школах [74, с. 120].

Слід підкреслити, що у 1181 р. був виданий едикт, що давав право кожному бажуючому відкривати медичні школи і викладати в них. В 1220 р. Монпельє отримує від папського легата єпископа Конрада і «за спільною згодою шанобливих братів наших єпископів і інших прелатів, так само як і докторів, так і учнів» -- статут [74, с. 124]. Однак говорити про офіційне відкриття університету, в сучасному розумінні цього поняття, ми не можемо. Слово університет («universitatis») згадується в документі, але в значенні союзу, об'єднання студентів або викладачів і не має нічого спільного зі

значенням цього терміну сьогодні. Упродовж наступних років статут замінили, в місті були засновані школи права і вільних мистецтв. У 1289 р. папа Миколай IV видає буллу «Quia Sapientia» (Заради Мудрості), за якою він об'єднує школи медицини, права та мистецтва. Причиною видання цієї булли була низка конфліктів між магістрами і церковною владою. Масштаб конфлікту у 1289 р. призвів до втручання Риму. Саме в буллі «Quia Sapientia», ми вперше знаходимо вираз «studium generale». Миколай IV планував об'єднати існуючі школи і створити «stadium», однак цей план не був реалізований на практиці. Як пише, згадуваний нами П. Уваров, медична школа завжди вважала себе незалежною, дві найбільш важливих школи в Монпельє – юридична та медична – розвивалися по-різному. Лікарі проігнорували волю Миколая IV. Справжнім наслідком цього папського втручання, перш за все, було те, що тепер студенти і викладачі отримали привілеї духовенства, визнані університетами. Використання цих привілеїв визначало юридичний статус вчених, який, як і в інших містах, призводив до конфліктів з іншими жителями. Університет лікарів найчастіше називали - «Universitas medicorum». Таким чином, це була корпорація, співтовариство окремих шкіл, в яких викладання було централізованим, де існувала своя система іспитів, видачі права на навчання і практику [74, с. 210].

Варто підкреслити, що окрім двох вже згаданих університетів, потрібно декілька слів сказати про один з найдавніших університетів своєрідного типу, а саме про університет у Неаполі, заснований в 1224 р. імператором Фрідріхом II як королем сицилійським. Цей університет прийнято називати державним університетом, що відрізнявся від інших італійських міських та канцлерських університетів. Власне кажучи, ще раніше розпорядження Фрідріха, королем Альфонсо VIII був заснований університет в Валенсії (Іспанія). Однак зауважимо, що в управлінні цієї структури брала участь церква. До того ж ця школа в Валенсії мала доволі коротку історію існування. Принаймні до кінця XIII ст. ми майже не зустрічаємо вже згадок про неї. Тому короля Фрідріха II

можна розглядати як першого засновника імперського чи державного університету, а його досвід став у нагоді правителям інших тогочасних держав [74, с. 213].

Цікаво, що Фрідріх II мотивував заснування університету в Неаполі бажачи позбавити своїх підданих від необхідності мандрувати, бідувати і голодувати в чужих країнах у пошуках здобути фахову освітню підготовку. Тим паче, що у той час Неаполь поєднував у собі всі умови, що могли забезпечити приємне і безпечне життя. Підданим забороняється у майбутньому відвідувати будь-які зарубіжні університетів, а тим, хто вже почав здобувати освіту в інших університетських установах, наказується восени з'явитися в Неаполь, під страхом важкого покарання їх батьків та родичів. Також у межах Сицилійського королівства заборонялося читати або слухати лекції будь-яких інших місцях, окрім Неаполя. Фрідріх II запросив сюди професорів усіх тогочасних дисциплін, призначаючи їм високу платню; а школярам, навіть чужоземним, з яких країн вони не були, забезпечував своє заступництво і захист під час подорожі сюди та у період перебування в Неаполі. Імператор визначив, що приміщення, в яких потребуватимуть школярів, повинні оцінюватися створеною комісією, що буде складатися з двох громадян і двох школярів, а вартість цієї будівлі не більше перевищувати встановлений максимум [74, с. 214]. Крім того, імператорське рішення регулювало розмір грошових позик, які мали бути спрямовані на забезпечення школярів. Вони могли використовувати ці кошти на купівлі потрібних книг або оплачувати їх оренду. Фрідріх надав юрисдикцію над школярами їх магістрам, але безпосередньо магістрів він розглядав як підданих, як своїх посадових осіб, яким він буде платити певну платню і які повинні вчити своїх слухачів вірності імператору і принципів канонічного права. Після завершення навчання в університетській установі імператор сам надавав кандидатам ліценцію. Але це відбувалося після попереднього випробовування, який сам же імператор визначав. Кандидат повинен звертатися з проханням до короля,

а король доручав професорам зробити випробування, у відповідність виданим урядом правилами: перед отриманням ліцензії кандидат повинен принести присягу на вірність королю, а також досвіду викладання неменше двох років [74, с. 216].

Цікаво, що в 1239 р. Фрідріх, під тиском політичних обставин, відмінив власний привілей, який він дарував іноземним школярам. Тому з того часу в Неаполі могли вчити і навчатися лише місцеві особи. Але через певний період часу він знову відновив колишні привілеї для всіх, за винятком громадян декількох непокірних міст. Згодом наступник Фрідріха, Конрад перемістив неапольську школу в Салерно, де вона об'єдналася з вже існуючою тут раніше медичною школою, а Манфред знову перевів університет в Неаполь, залишивши в Салерно одну медичну школу. Всі згадувані нами правителі, як і Карл Анжуйський, який був повновладним правителем країни, розглядали університет, як на складову частину державного управління [72, с. 90].

Слід зазначити, що труднощі виникають з визначенням дати заснування Оксфордського університету. Викладання в Оксфорді відбувалося у 1096 році, але в той час навчання ще не можна було назвати університетським [72, с. 92]. Навчання в Оксфорді почала стрімко розвиватися в 1167 р., коли король Генріх II заборонив англійцям вчитися в Парижі. Тоді студенти, що повернулися на батьківщину, влаштувалися в Оксфорді. У XIII ст. тут виникає «universitas» або корпорація.

Вище викладений шлях виникнення університетів є рідкісним. Деякі школи XII ст. так і не змогли стати університетами – медична школа в Салерно, школи Шартра і Лана, славилися викладанням логіки, теології і філософії. Більшість університетів з'явилося у результаті установчого акту світських або духовних властей. Можна навести кілька прикладів. Так, з ініціативи імператора Священної Римської імперії Фрідріха II 5 червня 1224 р. було засновано університет в Неаполі, про який ми згадували раніше. Як одна з умов мирного договору, що завершив Альбігойські війни, було створення

церковною владою в 1229 р. університету в Тулузі. Його мета полягала в боротьбі з єрессю. Даний факт свідчить про те, що папство швидко усвідомило роль університетської освіти у вирішенні догматичних і правових проблем [72, с. 94]. 12 травня 1364 р. було створено Краківський університет, яку якому говорилося наступне: «Ми, Казимир, милістю божою король Польщі ... полум'яно бажаючи, як і велить воля всевишнього, щоб отримувало розповсюдження все те, що служить користі і загальному процвітанню людей, постійно знаходячи кошти на добро і не сумніваючись, що це принесе користь клірикам і усім підданим нашого королівства, вирішили, щоб в нашому місті Кракові було названо, обрано, встановлено і визначено місце, де буде процвітати *stadium generale* в складі схвалених факультетів. І справжнім ми висловлюємо бажання, щоб так було з цього часу на вічні часи» [72, с. 96].

Актами духовної і світської влади було засновано знаменитий університет в Празі. У 1347 р. Карл IV отримав буллу очільника католицької церкви Климента VI, яка дозволяла створення в Празі вищого навчального закладу. Витяг з неї повідомляв: «Нещодавно люб'язний син наш Карл, славний король римський, повідомив нас, що в спадковому його королівстві чеському, а так само і в сусідніх з ним багатьох країнах дотепер немає вищої школи... по наради з нашими братами ми апостольським правом встановлюємо, щоб в названому вище місті Празі на вічні часи процвітав університет» [74, с. 130]. Але офіційне створення Празького університету було закріплено указом Карла IV від 7 квітня 1348 р. у якому згадувалося наступне: «Ми вирішили за попереднім обговоренням, що в нашому такому прекрасному місті Празі, такому потрібному для цієї справи як багатством плодів земних, так і красою самого міста заснувати і організувати університет» [74, с. 131]. Німецькі правителі наслідували приклад Карла IV і стали засновувати університети у свої спадкових землях (Відень, Кельн та інші міста). Багато університетів виникали внаслідок переселення магістрів і студентів з одного міста до іншого, в разі порушення своїх прав. Так, в 1209 р. міською владою

були страчені двоє вчених з Оксфорда, яких звинуватили у вбивстві жінки. Університет призупинив роботу і ті вчені, які були згодні з вироком, мігрували в Кембридж і заснували там університет. В результаті конфліктів з муніципальною владою в Болоньї, були засновані університети в Віченці, Падуї і деяких інших тогочасних італійських містах. [72, с. 99].

Таким чином, можна виокремити три шляхи виникнення університетів в середньовічній Західній Європі. Перший шлях пов'язаний з тривалим процесом перетворення старих монастирських, соборних і міських шкіл в повноцінний університет. Він був характерний для чотирьох найстаріших університетів (Болонья, Монпельє, Париж, Оксфорд). Формуючись одночасно, вони разом з тим, уособлювали два основних типи університетів: «університет студентів» і «університет викладачів». Другий шлях – видання світською або церковною владою офіційного документа про заснування університету в чітко визначеному місті. Ці навчальні заклади мали точну дату свого виникнення. Третім шляхом було переселення студентів і магістрів в інше місто, в результаті конфлікту з місцевою владою.

Становлення університетів в Західній Європі ми зараховуємо до періоду класичного середньовіччя. Розвиток міст, ремесла і торгівлі стали передумовами появи в XII-XIII ст. перших університетів. Будучи частиною середньовічного міста, університет, в той же час, виходив за його рамки, обслуговуючи всю державу, забезпечуючи, зі свого боку, його безпеку і добробут усім, хто був залучений до його спільноти та був «вартовим християнського світу». Університет відіграв важливу роль у розвитку Заходу, так як був відповіддю на головні виклики того часу, серед яких потреба всього середньовічного соціуму, в тому числі світських і церковних властей, у висококваліфікованих фахівцях. Виклики епохи, змусили магістрів і школярів створити абсолютно новий тип об'єднання. Однак шляхи оформлення того чи іншої університету були різні. Одні створювалися на основі соборних, монастирських і міських шкіл раннього Середньовіччя. Інші шляхом установчого

акту церковних, державних та міських властей. Перелік університетів зростав з кожним століттям. До кінця XV ст. в Європі існувало понад 80 університетів.

Розділ 2. Структура середньовічного західноєвропейського університету

2.1. Організаційна побудова середньовічного університету

Європейські університети були продуктом еволюції потреб тогочасного суспільства у кваліфікованих спеціалістах. Використання латинської мови як мови спілкування та навчання, а також спільність навчальних програм дозволяло:

1) Студентам продовжувати навчання, переходячи від одного університету до іншого, і забезпечувало визнання їх дипломів у всьому католицькому світі;

2) Переїмати випускникам з інших держав та регіонів крім академічних знань ще й педагогічний досвід, нові політичні орієнтації, засновані на демократичних засадах, а також – манускрипти, а пізніше – друковані книги [78, с. 50].

Вони ставали обізнаними із новими знаннями, а також із побутом, звичаями, способом життя, який раніше був невідомим. А оскільки багато хто з подорожуючих студентів згодом займав високе становище в соціумі, вони мали можливість застосовувати та пропагувати набуті ними нові знання та традиції [78, с. 52].

Слід зазначити, що в Середні Віки в європейських університетах вперше в історії склалася єдина система вчених та академічних ступенів та вчених звань. Ці ступені та вчені звання були загально визнаними в усіх країнах

католицької Європи. Нами встановлено, що початок цього процесу було покладено папою Миколаєм IV, який дав у 1292 р. привілей студентам та викладачам Паризького університету переходити до інших університетів без складання додаткових іспитів. Також можемо стверджувати, що у середньовічних університетах склалася традиція визнання ступенів та звань, присвоєних в одному університеті всіма іншими, а це, у свою чергу, було ще одним чинником поширення університетів. Середньовічна система вчених та академічних звань стала традиційною та зазнавши певних змін, вона збереглася й досі. Вона включала: бакалаврів (лат. *baccalaureus* – перший академічний ступінь у системі середньовічної європейської освіти), магістрів (лат. *magister* – вихователь, наставник, вчитель «семи вільних мистецтв», другий академічний ступінь) та докторів (лат. *doctor* – вчитель, викладач; від *docere* – вчити, викладати). Близько XV-XVI ст. у середньовічних університетах Європи було відновлено звання професора, оскільки термін «професор» (лат. *professor* – ритор, публічно визнаний учителем; учитель, який навчає публічно) вживався ще у Стародавньому Римі, – першим професором у Римі став видатний викладач риторики Марк Фабій Квінтіліан (35-100 рр. н.е.) [77, с. 120].

Зазвичай від рівня бакалавра факультету мистецтв потрібно було знання предметів тривіуму. Ступінь магістра мистецтв давалася особам, які вивчали філософію і предмети квадріуму. У Паризькому університеті до випробування на ступінь бакалавра мистецтв допускалися студенти лише після досягнення двадцятирічного віку, якщо вони успішно витримали п'ятирічний курс навчання на факультеті вільних мистецтв і два роки відвідували публічні диспути, і хоч раз самі захищали свій виступ. Зазначимо, що це випробовування відбувалося перед комісією з трьох магістрів, на вибір його нації, і завершувалося публічним диспутом. Після цього бакалавр близько п'яти років навчався на філософському чи теологічному факультеті і сам проводив семінарські заняття зі студентами (репетиції). У віці 25 років його

допускали до екзамену на ступінь магістра, після успішного складання якого він отримував право самостійного викладання [77, с. 121].

Зауважимо, що в Оксфорді ступінь бакалавра надавався після багатогодинного диспуту у віці 17-18 років. Для досягнення ступеня магістра потрібно ще три роки слухати лекції і самому брати участь у викладанні та диспутах. За поданням одного з магістрів та рекомендації 14 інших магістрант, він вимовляв урочисту присягу та отримував від канцлера ліцензію (лат. ліцензію), тобто декларація про викладання. Після цього він упродовж року самостійно викладав, а потім складав іспит у вигляді диспуту з кількома магістрами та докторами, де він захищав свої тези, і наступного дня він в урочистій атмосфері на знак своєї гідності одягав ректорський берет [77, с. 122].

Слід зазначити, що ступінь магістра чи доктора означала не просто професійну кваліфікацію, що дозволяє навчати, чи певний корпоративний ранг. Вона визначала стан, гідність та соціальну приналежність власника, і відкривала йому доступ до вищого місця у соціальній ієрархії та ставила багатьох членів університету, особливо юристів, на рівень, який можна порівняти з особами дворянського походження. Подібно до представника дворянства, лікар користувався епітетом «відомий»; у місті він був серед «сильних світу цього» (*majores*). Він мав більше повноваження і прав, ніж звичайний рицар. Проте, матеріальне становище викладачів тривалий час не відповідало досить високому соціальному статусу [77, с. 123].

Варто підкреслити, що у результаті опрацювання широкого кола джерел, нами встановлено, що в Середні Віки поступово сформувалися певні традиції щодо обов'язків викладачів, які були ідентичними у різних університетах тогочасної Європи. Так, для лікарів основним заняттям вважалося читання лекцій; магістри мистецтв, які мали справу зі студентами артистичного (підготовчого) факультету, поєднували лекції з репетиціями. Звернемо увагу на те, що особливого значення магістри надавали диспутам, а не лекціям,

частину з яких вони іноді доручали бакалаврам, щоб, розглянувши базові тексти, вони давали студентам основні знання, «необхідні для великих схоластичних дебатів зі спірних питань», хоча основними обов'язками бакалаврів вважалося проведення репетицій, тобто, семінарських занять [81, с. 110].

Щодо адміністративних обов'язків, то, найімовірніше, виконання їх покладалося на старших за віком чи найбільш авторитетних викладачів університету. Для читання лекцій та проведення диспутів у викладача в його особистій бібліотеці мали бути копії найважливіших книг. Він виділяв певний час для підготовки до занять, оскільки статuti забороняли диктувати заздалегідь написаний курс. Найкращі викладачі мали можливість, склавши конспект своїх коментарів, передати їх книготорговцям, які забезпечували їхнє поширення серед студентів. У деяких великих університетах існували посади магістрів-дослідників (*magistri regens*), які займалися науковою діяльністю та не мали викладацьких обов'язків. Такими магістрами були, наприклад, основоположник оптики, як науки, Роджер Бекон (XIII ст.) та відомий французький математик Ніколя Орезм (XIV ст.) [81, с. 111].

Зауважимо, що спочатку викладачі займалися лише педагогічною діяльністю, але розширення сфери університетського життя, вимагало включення й адміністративної роботи, що стало незабаром традиційним явищем. Крім ведення занять, викладачі повинні були брати участь у релігійних урочистостях, роботі екзаменаційних комісій, асамблей, радах університету та факультетів, засіданнях докторських колегій тощо. Вони виконували і багато університетських адміністративних функцій: ректора, проректора (глави земляцтва), таксатора (питання квартплати та цін) тощо. Термін перебування на посаді був невеликим (максимум рік). Під час роботи на посаді університетські чиновники перебували при університеті невідлучно: вели бухгалтерію та архіви, вирішували проблеми повсякденного життя тощо. Натомість подібні посади надавали їх носіям владу та авторитет [81, с. 112].

Підкреслимо, що безперечним фактом була виборність посади ректора, який був головою адміністрації університету, уособлював виконавчу владу та видав фінансами [86, с. 75]. Подібне становище робило ректорів західноєвропейських університетів дуже заможними людьми. Збереглися навіть деякі вимоги до посади ректора [86, с. 77]. Так, кандидат у ректори мав відповідати низці вимог: бути досить зрілим (зазвичай у віці близько 25 років), кліриком (для здійснення судових повноважень над студентами-кліриками), мати бездоганну репутацію як серед викладачів, так і студентів. Як демонструють тогочасні джерела, термін ректорських повноважень відрізнявся у різних університетах. Ректор був керівником адміністративного апарату університету та гарантом виконання прийнятих на зборах рішень; здійснював контроль за дотриманням університетського статуту; розпоряджався фінансами, проводив загальні університетські збори. Одне з важливих завдань ректора полягало у підтримці дисципліни: він був головою університетського суду та визначав покарання тим, хто провинився [86, с. 79].

Спробуємо проаналізувати права та обов'язки ректора у двох типах університетів Середньовіччя: студентських (на прикладі Болонського) та магістерських (на прикладі Паризького).

Зазначимо, що у Болоньї університет спочатку очолював ректор, обраний студентами зі свого середовища. І хоча міська влада та викладачі спочатку негативно ставилися до заснування студентської ректорської посади, у першій половині XIII ст. це принцип був остаточно зафіксований статутами університету. Ректорська платня становила половину загального доходу від суми штрафів, що стягувалися зі студентів, що провинилися; іноді він отримував додаткову субсидію із загального бюджету університету. На межі Середніх Віків і ранньомодерного часу ректорська платня почала виплачуватися з міської скарбниці. Ректор був зобов'язаний оплачувати крім своїх офіційних витрат ще й платню двох помічників. Великі витрати на утримання його секретаріату призвели до того, що посаду ректора могла

займати лише заможна людина. Хоча у Болоньї ректором був студент, його юрисдикція у цивільних питаннях усередині університету визнавалася присягою, яку приймали всі члени університету [68, с. 99]. Проте юрисдикції ректора не підлягали кримінальні справи. У XV ст. таке право йому було надано у тих випадках, коли обидві сторони були членами університетської спільноти. Університети, які будували своє життя на зразок Болоньї, мали схожі форми ректорства [68, с. 100].

Слід зазначити, що у Паризькому університеті ректора обирали лише викладачі, і він міг призначати штрафи, припиняти членство в університеті та виключати з його університетської спільноти. Також до його компетенцій належали переговори з питань плати за проживання, розбір скарг на ремісників та торговців, що контролювалися університетом, персональні справи між магістрами та студентами. У випадках, коли в розглядуваних справах брали участь представники університету та зовнішнього світу, автономія університету обмежувалася церковним і цивільним судами [76, с. 200].

Таким чином, у середньовічну епоху ректор був відповідальним за адміністративну діяльність університету, тоді як навчальна перебувала у сфері відповідальності очільників факультетів.

Підкреслимо, що складна система університетських заходів вимагала своєї символіки, що проявлялася деяких обрядах та церемоніях. Конгрегації, вступ на посаду, іспити, здобуття наукового ступеня, юридичні процедури, лекції, літургії і навіть їжа та святкування вимагали дотримання ритуальної послідовності слів, жестів, предметів, музики, світла, одягу тощо. Університетські відзнаки охоплювали досить велику групу символічних об'єктів, що використовувалися у різний час членами академічних корпорацій: скіпетри та жезли, ланцюги, кільця, друку, кубки, ключі, книги, статути, мантії та головні убори. Особливого значення надавалося одягу. На межі Середньовіччя та Нового часу кожен факультет носив свій, за формою та

кольором, одяг. У англійських університетах, наприклад, теологи одягалися в чорний одяг, а зелено-жовтим або яскраво-червоним був колір факультету медицини. Магістри мистецтв носили чорну накидку, їм заборонялося носити капелюх, який розглядався як атрибут лікаря [11, с. 150]. У Хартії (статуті) – документі, що регламентував життя університету та визначав його юридичні права – окрім детального розгляду різноманітних юридичних положень, велика увага також приділялася нормам поведінки викладачів та студентів, формі одягу, який мають носити різні групи співробітників та студентів університету. Також затверджувалися відмінні знаки, властиві виключно даному університету: прапори, гімн, пам'ятні та інші медалі тощо [11, с. 152].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що, будучи єдиною корпорацією, університетська спільнота виробила свої культурно-обрядові традиції.

Слід підкреслити, що найважливішими принципами діяльності тогочасного університету були автономність, самоврядування, демократизм, відкритість, вільна академічна міграція, традицій взаємодопомоги (в тому числі й фінансова), кураторства викладачів та студентів старшокурсників над новачками. Ці принципи вплинули на саму структуру університету. Великі університети включали в себе ще три форми корпорацій – колегії (гуртожитки для бідних школярів, організовані на кошти будь-якого мецената), нації (особливі внутрішньо університетські самоврядні громади, що походять з прилеглих місцевостей і провінцій) і факультети [12, с. 56]. Спробуємо їх функції та роль у середньовічних університетах.

Варто згадати, що поняття «факультет» (від латів. *facultas* – здатність, вміння, талант) було запроваджене у 1232 р. папою Григорієм ІХ для позначення колективів викладачів, здатних навчати тієї чи іншої спеціальності у Паризькому університеті, заснованому церковною владою. Головою факультету був декан (лат. *decanus* – десятник), яких обирався з магістрів. Вперше ця посада була введена у XIII ст. у Парижі та Монпельє, а з XIV ст. та

в інших університетах [12, с. 60]. Декан був головою ради, до складу якої входили магістри факультету, а також відповідав за адміністративну роботу, викладання, диспути та іспити. Вимоги до кандидатури декана, процедури його обрання, терміни повноважень варіювалися у різних університетах. Факультет мав власного скарбника та статuti. Як правило, середньовічні університети мали три основні факультету: медичний, юридичний, богословський (теологічний), а також підготовчий факультет вільних мистецтв (або «артистичний», від лат. artes – мистецтва), на якому студенти вивчали базові навчальні дисципліни – «сім вільних мистецтв». Студенти артистичного факультету спочатку дуже коротко повторювали предмети тривіуму, доповнюючи та розширюючи знання, здобуті в елементарних та граматичних школах. Потім дуже докладно вивчалися дисципліни квадріуму, із якими у школі знайомилися лише поверхово. Викладалася філософія Арістотеля, про що відомо за навчальними університетськими програмами та церковними заборонами [12, с. 62].

Закінчивши програму тривіуму, студенти отримували ступінь бакалавра мистецтв. Після закінчення повного курсу «артистичного» факультету – ступінь магістра мистецтв, що давало право на викладання та продовження навчання на одному з трьох основних факультетів (теології, медицини, права), після закінчення якого їм присвоювався ступінь бакалавра у відповідній царині (бакалавр медицини, бакалавр права тощо). Загальний курс навчання займав близько семи років. Терміни навчання та вік студентів зазвичай не обмежувалися [12, с. 64].

Варто підкреслити, що важливе місце у структурі університету займали нації. Спочатку нації виникали спонтанно завдяки зусиллям студентів чи студентів та викладачів. Пізніше така корпорація увійшла до структури університетів. Як ми вже згадували раніше, вперше нації з'явилися у Болонському університеті ще на початку XII ст. Студенти-одинаки в чужому місті утворювали асоціації, члени яких розмовляли однією мовою.

Об'єднавшись, вони могли дбати одне про одного, легше долати труднощі, пов'язані з довгим проживанням за кордоном. Вони спільно винаймали житло, разом відвідували церкву, зустрічалися на заїжджому дворі, щоб відсвяткувати своє національне свято, спільно організовували зв'язок між університетським містом та своєю батьківщиною. Кожна нація ділилася на провінції, до складу яких належали вихідці з певної області. Комплектувалися нації демократичним шляхом з урахуванням етнічного походження учнів [12, с. 65-66].

Зауважимо, що у Болоньї вже в XIII ст. налічувалося близько 13 націй іноземців. Найбільшими були німецька, французька, іспанська, провансальська, англійська, бургундська, угорська та 3 італійських. Нації в університетах, які наслідували приклад Паризького, були організовані інакше. Так, у самому Парижі лише найбільший факультет, а саме факультет мистецтв, мав у своїй структурі нації. Вони сформувалися незабаром після виникнення університету на основі досить спрощеної географічної класифікації. Тут було представлено чотири нації: французька, пікардійська, нормандська та англійська. Зазначимо, що в англійську зараховувалися студенти з Центральної та Північної Європи. Раду нації очолював проктор (*procurator*), який обирався магістрами на місяць [12, с. 66].

Про роль націй у житті університетів свідчить те що, що у Болоньї кожна нація вже у 40-і рр. XIII ст. отримала безперечне право мати власну печатку, набагато раніше, ніж факультети та навіть університетська корпорація [42, с. 100].

Аналізуючи діяльність націй можна дійти висновку, що вони виступали як незалежні корпорації. Їхня сила та вплив на життя університету змінювалися в залежності від університету, але всюди вони мали майже одну й ту ж структуру та організацію. Проктори (*procuratores*), які очолювали нації і мали адміністративні та фінансові повноваження, брали участь у роботі всіх

університетських органів. Під час виборів ректора кожна нація мала право черговості на висування свого кандидата [42, с. 102].

Слід сказати, що з часом адміністративний штат націй поступово збільшувався. Крім канцлера, що представляв громаду в університетській раді і здійснював керівництво її внутрішнім життям, проктора, з'являються ще й педелі – спеціальні особи, відповідальні за збирання внесків і штрафів, ведення документації, організацію численних актів і церемоній, та виконання інших адміністративних обов'язків. Вони обиралися із заможних студентів [42, с. 104].

Варто звернути увагу на те, що нації часто зберігали традиції своїх країн, у тому числі повагу до знаті. Так, студенти знатного походження німецьких націй італійських університетів закріпили за собою такі права, як не давати проктору клятви покори, не відвідувати загальні збори студентів, займати перші лави на засіданнях нації та не підкорятися університетській юрисдикції [46, с. 60].

Слід сказати про те, що більшість дослідників приділяють неналежне місце вивченню психологічного аспекту діяльності цих націй, оскільки повсякденне колективне життя нації знімало соціально-психологічну напругу, яка закономірно виникала у відірваних від своїх родин студентів. В оточенні співвітчизників молодь легко пристосовувалися до нових умов існування. Таким чином, нації виконували ще функції, властиві сучасній психологічній службі вузу. Крім функції соціальної адаптації, нація також здійснювала правовий захист своїх членів, надавала матеріальну та юридичну допомогу особам, які зазнали судових переслідувань, відстоювала за студентами право на носіння зброї, виступала ініціатором боротьби за збереження дарованих членам університетських корпорацій економічних привілеїв тощо [46, с. 62].

Позитивно відображалось членство у складі нації на навчальну діяльність студентів. Воно відкривало доступ до бібліотечних фондів громад, що залишався вільним аж до початку XVII ст., коли за користування книгами

почали вимагати особливу плату. Нації нерідко виступали як гаранті майнової неспроможності претендентів на безкоштовне здобуття наукового ступеня. Також важко переоцінити значення діяльності національних громад у забезпеченні релігійного захисту студентів в Італії та Франції під час католицької реакції. Тому завдяки націям зберігався демократичний характер університетської корпорації [46, с. 64].

Варто додати, що студенти могли розраховувати у екстрених випадках на фінансову підтримку нації. Таку матеріальну підтримку нерідко надавали хворим співвітчизникам. Наприклад, у статутах німецьких юристів Болоньї від 1497 р, було зафіксовано, що «у разі хвороби будь-кого проктори від імені нації допомагали б під час недуги, відвідували хворого, а якщо в результаті хвороби він потребуватиме грошей... дістали б необхідні кошти з кожного члена нації [52, с. 100]. Як бачимо, завдяки націям в університетському середовищі зародилися і культивувалися традиції єдності, взаємодопомоги та підтримки.

Зауважимо, що на межі Середньовіччя та Нового часу, з появою буржуазії та зміною ставлення до бідності та багатства, нації почали не виконувати свої первісні функції. Вони приймали рішення про збільшення внесків зі студентів, дозволяли за плату користуватися своїми економічними привілеями співвітчизникам, які не належали до університетського середовища. Керівники націй почали займатися власною комерційною діяльністю тощо [52, с. 102]

Також слід проаналізувати ще одну університетську корпорацію – коледж, який у той час був структурною одиницею університету. Коледжі – тип навчальних закладів, характерний для середньовічної Франції та Англії. Спочатку вони виникли, як гуртожитки бідних школярів, які обирали зі свого середовища регента, відповідального за оренду приміщень та інші витрати. Вони організовувалися коштом будь-якого мецената. Але вже з XIII ст. головною функцією коледжів стало навчання. Перший коледж був заснований

в Парижі у 1180 р. майже одночасно з появою Паризького університету. Він являв собою асоціацію, пов'язану із загальним проживанням, спільними трапезами, участю у церковних та наукових заходах [60, с. 120].

Опрацьовані нами матеріали дають підстави говорити, що тогочасні коледжі поділялися на два типи: орієнтовані на вивчення світських наук та ті, у яких акцентувалася увага на вивченні теології. Моделлю першого типу була Сорбонна, заснована капеланом короля Людовіка IX Робертом де Сорбонном. Орієнтальний коледж у Британії вважається яскравим зразком другого типу. Він був створений в 1248 р. за розпорядженням папи Інокентія IV для навчання майбутніх місіонерів. Його особливістю було вивчення східних мов [60, с. 122].

Зауважимо, що адміністративні функції коледжах першого типу виконувало правління коледжу, до складу якого входили представники церкви та університетської адміністрації, а керували ними «принципали» (provisor), які обиралися на щорічних виборах викладачами (з фіксацією його обов'язків). Інші коледжі на кшталт французького Коледжу де Наварре (1304 р.), у якому 70 студентів були розділеними на три класи – граматики, мистецтва і теології. У XIV та XV ст. мотиви засновників цих установ змінюється. Прагнення допомогти бідним молодим людям витісняється бажанням створити найкращі умови проживання для представників монастирської еліти чи вихідців із благородних станів тогочасного соціуму. Починаючи з XIV ст. приміщення, система обслуговування та бібліотеки, що належали коледжам, стають добре підготовленими для проведення занять. У коледжах починають читати лекції, причому університет зберігає за собою право управління ними. До кінця XV ст. у Парижі налічувалося близько 70 коледжів [60, с. 124].

Варто наголосити, що одним із недоліків коледжів було явище, яке зараз називається «дідівщиною». Так новачки, які вступали до коледжу, проходили через обряд «зняття рогів», поширений у коледжах Франції та Німеччини. Англійські коледжі на відміну від французьких були автономними

академічними співтовариствами студентів, що проживають і навчаються, які не мали чітко підпорядкування адміністрацією університету. Вони самі керували своєю власністю, самостійно обирали своє керівництво та здійснювали управління коледжами відповідно до їх власних хартій та статутів. Першим британським коледжем був Мертон в Оксфорді, заснований як пансіон для бідних студентів у 1274 р. Уолтером де Мертоном, який ініціював створення у великому навчальному центрі компактних домашніх осередків, у яких, за його задумом, мав відбуватися процес формування наукового мислення студентів [61, с. 80]. Структура невеликих груп, на його думку, також мала сприяти розвитку моральних якостей студентів. Спочатку англійські коледжі були розраховані лише на учнів, проте багато колегіальних вихованців залишались тут. Вони продовжували навчатися далі для здобуття вищих вчених ступенів [61, с. 82].

Вони жили в коледжах як зараховані до університету під назвою «тьютори». Отримуючи у коледжах загальні знання, вони мали ще й керувати певною кількістю студентів. «Тьютор» наглядав над школярами. Вони супроводжували студента під час його перебування у коледжах, включаючи його побут, допомагали готуватися до академічних лекцій та займалися репетиторством. Можливо, завдяки їм, англійським коледжам вдалося уникнути «дідівщини» характерної для подібних закладів континентальної Європи [61, с. 84].

Зазначимо, що до кінця XVI ст. «тьютор» став невід'ємною особою в університетській освіті тогочасної Британії, яка виконувала насамперед виховні функції. У XVII ст. сфера діяльності «тьютора» розширилася і дедалі більшого значення починають набувати освітні функції. Він визначав та радив студенту, які лекції та практичні заняття найкраще відвідувати, як скласти план своєї навчальної роботи, стежив за тим, щоб його підопічні добре займалися та були готові до університетських іспитів. «Тьютор» став найближчим радником студента і помічником у всіх його починаннях. Фактично він

замінив студенту батьків. Також виконував кілька важливих функцій. По-перше, він відповідав за якісне засвоєння знань, розуміючи під ним те, що студент розвиває відповідальне ставлення до навчання, уміння інтерпретувати текст, аналізувати чи лише відтворювати тексти прослуханих лекцій. По-друге, він допомагав студенту скласти власний план здобуття освіти. Він міг поради́ти йому, яку літературу та в якому порядку прочитати. По-третє, він стежив за поведінкою студента, виконанням норм університетського гуртожитку тощо. Вже у ранньомодерний час тьюторська система офіційно стала складовою системи англійської університетської освіти [61, с. 86].

Слід наголосити, що у Центральній Європі більшість коледжів були призначені лише для викладачів. У Празі 12 магістрів організували у 1361 р. Каролінгський Колегіум. У Відні функціонував магістерський Дукальський колегіум. У Кракові було три професорські коледжі із забезпеченням усім необхідним для життя. Крім того, у Кракові були організовані притулки для бідних студентів, які називалися бурсами [67, с. 100].

Таким чином, середньовічні коледжі відіграли важливу роль у забезпеченні доступності навчання, забезпечуючи юнаків із небагатих сімей насамперед житлом. Крім цього, в англійських коледжах зародилася тьюторська система навчання та виховання, що довела свою ефективність і є невід'ємною частиною університетської системи освіти у тогочасній Англії.

Завершуючи цю частину нашої дипломної, зазначимо, що корпоративний характер університетів сприяв формуванню традицій взаємодопомоги, демократизму, самоврядування, єдності та спільності у студентсько-викладацькому середовищі. Вони стали місцем підготовки як майбутніх представників інтелектуальної еліти суспільства у той час, а також осередком культивування культурно-обрядових традицій, що були властиві лише університетській спільноті. Все перераховане нами вище сприяло формуванню доволі чіткої організаційної побудови середньовічного університету.

2.2. Привілеї університету в Середні віки

Слід наголосити на тому, що університети, як і інші середньовічні корпорації, мали певні права, привілеї та у своїй діяльності опиралися на принципи, які визначалися цеховою формою їх функціонування. Ґрунтуючись на опрацьованих нами матеріалах ми можемо виділити такі найважливіші принципи, які впливали діяльність університетської корпорації:

1) Автономія; 2) Самоврядування; 3) Демократизм та відкритість; 4) Всестановість; 5) Єдина для всіх університетів система академічних та вчених ступенів, вчених звань тощо; 6) Академічна мобільність, що сприяла вільній міграції викладачів та студентів.

Зауважимо, що одними з найбільш важливих, на наш погляд, були автономія та самоврядування. У різні часи та в різних країнах були свої особливості, але загалом автономне існування університету – як найголовніший принцип – зберігається і до наших днів. Автономія була правом університету діяти самостійно як корпоративна організація у відносинах із зовнішнім світом, регулювати прийом нових членів (викладачів та студентів), встановлювати власні правила та на їх основі реалізовувати певний ступінь внутрішньої юрисдикції. Однак необхідно зазначити, що повною мірою автономію мали далеко не всі університети. У більшості автономність обмежувалася церковною та королівською владою як основними фінансовими донорами університетів у той час. В канцлерських університетах світська влада могла впливати на призначення викладачів. Тому такими діями втручалася у процес самоврядування [67, с. 102].

Варто підкреслити, що високий статус середньовічного викладача також був пов'язаний із автономністю університету та привілеями, які надавав статус повноцінного представника університетської корпорації. Викладачі та студенти мали свій персональний статус. Студенти (часто називали себе «кліриками»), подібно церковнослужителям, ченцям чи священикам,

підкорялися певним обмеженням, але як члени духовного стану вони були підзвітні лише церковним судам і звільнені від сплати податків і військової служби. Порівняно із звичайними священнослужителями члени університетів користувалися великими привілеями, оскільки не лише церква, а й королівська та міська влада намагалися залучитися підтримкою університету. На наш погляд, тогочасні привілеї можна умовно розділити на дві основні групи: юридичні та економічні.

Щодо юридичних, то викладачі та студенти мали юридичну недоторканність. Їх самих та їхню власність не можна було заарештувати і довільно викликати до суду. На практиці вони не підпадали під юрисдикцію місцевої церковної влади та мали право звертатися безпосередньо до очільника церкви або його представника [67, с. 103].

Характеризуючи економічні привілеї слід пам'ятати, що студенти та викладачі мали право на отримання доходів від церковних бенефіцій. Також вони не платили мита під час перевезення свого майна. Серед інших визнаних економічних переваг, то це дозвіл використання іноземної валюти і, що особливо важливо, скасування конфіскації до скарбниці майна померлих студентів. У практичній площині, це означало, що власність студентів, які померли за кордоном, не конфіскували місцеві правителі, а повертали їх спадкоємцям. Якщо спадкоємці не вимагали її видачі, то вона продавалася, а виручені кошти витрачалися на молебні за померлим або використовувалися в благодійних цілях. Ці привілеї, а також більш загальні, що стосувалися юрисдикції або контролю за орендною платою за житло та цінами на продукти, допомагали студентам виживати [73, с. 120].

Однак не забуваємо, що привілеїв, визначених папською чи королівською владою, дотримувалися не завжди. Тому очільник католицької церкви і король призначали своїх представників для охорони прав та привілеїв навчального закладу, до чієї допомоги могли вдаватися члени університету, коли вважали, що їхні привілеї чи права порушені [73, с. 122]. Надалі міська

влада, зрозумівши вигоду від існування університетів на своїй території, почала піклуватися про покращення умов життя студентів. Так, у міських статутах італійського м. Сієна від 1286 р., за заподіяну студенту шкоду фіксувалося покарання таке ж, як за шкоду, завдану городянину. У статутах 1321 р. вже йшлося про збільшення грошової компенсації потерпілому студенту. Крім надання слухачам університетів звичайних громадянських прав, останніх наділяли особливими привілеями. Зокрема, йдеться про звільнення студентів від оподаткування, зафіксоване міськими статутами у Падуї (1262 р.), Болоньї, Сієні, Перуджі (початок XIV ст.) [74, с. 145].

Зазначимо, що важливою складовою економічного благополуччя західноєвропейських університетів став привілей, згідно з яким університетські працівники звільнялися від військових повинностей. Ще одним привілеєм університетів була так звана «монополія на друк», або право на володіння власною друкарською майстернею та книжковим магазином. Друкуючи наукові праці без цензури, професори отримували можливість не лише популяризувати знання та підбивати підсумки своєї діяльності, а й отримувати додатковий фінансовий дохід. Найбільш цінні та рідкісні книги прикріплювалися ланцюгами до полиць чи кафедр. Так отримала поштовх для розвитку так звана «ланцюгова бібліотека», яка існувала в середньовічних університетських центрах [74, с. 146].

Однак наприкінці епохи Середніх Віків університетські привілеї вже перестали бути абсолютними. Церковна влада поступилася місцем світській, яка виступала не лише гарантом, а й обмежувачем університетських привілеїв. Особисті привілеї студентів та магістрів дедалі більше стають об'єктом управління, а їхні проблеми предметом турбот чиновників і адміністрації, які прагнуть обмежити їхні права. Значення привілеїв середньовічних університетських корпорацій важко переоцінити, оскільки на наш погляд, багато в чому, саме завдяки їм університет відбувся як автономний

корпоративний демократичний інститут, яким він залишається і в наші дні [74, с. 150].

Варто наголосити, що автономне існування університетів було б неможливе без самоврядування, яке дозволяло обирати голів факультетів – деканів (старійшин) та членів університетської Ради (Сенату), вирішувати всі питання силами співробітників університету. За незначні кримінальні та цивільні порушення члени університетської корпорації мали право вимагати «університетського суду» [74, с. 152].

Також можемо виокремити всестановість, як ще один суттєвий принцип діяльності університетів, який забезпечував їх функціонування упродовж багатьох століть. Це означало, що інтелектуальні можливості людини ставилися вище, ніж її станове походження. Не було обмежень для вступу до університету за національною приналежністю. Ця відмінність від інших інститутів, утворених на цехових засадах, забезпечила університетам суттєве зростання популярності та їх бурхливий розвиток у той час. Таким чином, у середньовічних університетах реалізовувався принцип демократизму та доступності освіти. Студентство відрізнялося великою соціальною різноманітністю. Серед студентів було багато незаможних (pauperes), які згідно з «привілеєм бідності» не сплачували вступних та інших грошових внесків. У Лейпцизькому університеті з 1401-1419 рр. такі студенти склали 18%, у Кельні впродовж 1395-1465 рр. – 16%. Серед бакалаврів англійської «нації» Паризького університету у 1421-1494 рр. було 17% студентів звільнених від оплати бідності, 46,84% платили мінімум і 26% – середню плату [74, с. 154].

Університет ставав шансом для людей із нижчих соціальних верств зробити кар'єру у тогочасному суспільстві. Так, син селянина Жан Жерсон став канцлером Паризького університету та відомим теологом; його сучасник слуга з Шампані Ніколя де Бе досяг посади секретаря Паризького парламенту. В Англії вихідці із селянських родин, ремісників та торговців становили від 1/5 до 1/3 усіх студентів. Винятком була Іспанія, де за високої загальної

чисельності студентів, селяни, навіть заможні, не мали доступу до університетів [74, с. 156].

Проте слід пам'ятати, що на межі Середньовіччя та Нового часу, з розвитком капіталістичних відносин зростає частка забезпечених студентів. Незважаючи на те, що звільнення від плати за навчання для бідняків зберігалось, змінюється саме ставлення до бідності. Якщо раніше незаможні студенти могли розраховувати на певну частку співчуття, розуміння та підтримки з боку товаришів, професорів та бюргерів, то на початку епохи Відродження, становище змінюється. Статус паупера (бідняка) автоматично тягнув за собою позбавлення багатьох ознак повноправного членства в університетській корпорації. Так, статuti болонської громади юристів від 1432 р., фіксували заборону пауперам займати першими аудиторії, допускати їх у загальні збори школярів, позбавляючи їх, таким чином, права брати участь у справах управління вищою школою [79, с. 55].

Відкритість та демократизм університетської корпорації, що передбачав доступність вищої освіти незалежно від віку, національності, громадянства, релігійних та політичних переконань, а також їх особливий статус на території міст, сприяв академічній мобільності професорів та студентів, поширенню друкованих праць на території різних держав. Вільне пересування Європою студентів та професорів дозволило розвиватися таким університетам, як Кембриджський, сформований з колишніх викладачів Оксфорда, університети у Віченці, Падуї, куди переходили магістри та студенти з Болоньї [79, с. 57].

Однією з основ вищої освіти у добу Середніх Віків середньовічної була фінансова незалежність університетів. Заради справедливості відзначимо, що самоокупність, хоч і була одним із засад автономності університетів, проте, брак фінансування не дозволяв приймати велику кількість студентів, а також змушував відстоювати інтереси різних фінансових меценатів [86, с. 90].

Зазначимо, що дохід університету складався із внутрішніх та зовнішніх надходжень. Внутрішні надходження склалися з плати за іматрикуляцію

(внесення до списків членів університету) та закінчення навчання, коштів від наданих пільг та внесків, які стягувалися зі студентів двічі на рік для сплати деяким посадовим особам університету, викладачам, на покриття деяких загальних витрат. Навіть наприкінці XV ст. оплата за навчання залишалася невисокою, але вже внески за іспити були відчутними. У другій половині XV ст. університетські статuti регулюють та обмежують розміри необхідних плат. Університетська скарбниця також поповнювалася грошима, які надходили за сплату штрафів, які накладав університетський суд за порушення університетських статутів, правил тощо [86, с. 92].

До зовнішніх джерел надходжень зараховувалися церковні бенефіції, фінансові надходження, які надавалися королем, герцогом або міською владою, гранти та інша грошова допомога, що виділялися для постійного функціонування університету. Меценати за свої внески отримували звання «почесних професорів», піднімаючи, таким чином, свій соціальний статус. Так формувалася система фінансової спроможності університету, що складалася з трьох частин: внутрішніх доходів, пожертв жителів міст та коштів, що виділялися високопоставленими покровителями [86, с. 94].

Одразу зауважимо, що фінансів університетам відверто не вистачало, що свідчило про рівень витрат, більшість яких припадала на урочистості, звані обіди та прийоми, на відрядження викладачам та інші адміністративні потреби. Також з кожним десятиліттям збільшувалися витрати, пов'язані з утриманням будівель, бібліотек тощо. Внутрішніх доходів не вистачало. Тому університети почали втрачати фінансову незалежність, поступово переходячи на фінансування з боку держави [87, с. 166].

Слід зазначити, що перші університети були створені на землях католицьких країн, а це, у свою чергу, спричиняло прямий вплив Риму. Охорона університетських свобод аж ніяк не була для папської адміністрації метою, а скоріше засобом затвердити в них свій вплив. Залежність університетів від церкви підкреслював згадуваний нами російський

дореволюційний історик М. Суворов, який писав наступне: «Хто б не був його засновником: чи міська комуна, світський чи духовний правитель, папа чи імператора, ... економічний добробут університету базувався переважно на церковній підтримці» [74, с. 130]. Тому в боротьбі між світською та релігійною владою, що мала місце у Середні Віки, університети часто підтримували саме представників церкви, допомагали їй у боротьбі з єретичними рухами тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що середньовічний університет, був прогресивним елементом середньовічного суспільства, мав власну систему здобуття ступенів і звань, із поділом прав та обов'язків, як серед викладачів, так і серед студентів. Університети формувалися на принципах, основними з яких були: самоврядування, автономія, демократичність, доступність, а також фінансова незалежність тощо. Ґрунтуючись на цих засадах, університети мала можливість розвиватися в майбутніх епохах.

2.3. Викладання дисциплін у середньовічному університеті

Слід сказати, що навчальну програму середньовічних університетів складали сім вільних мистецтв. До появи університетів сім вільних мистецтв вивчалися переважно у школах різного типу. З виникненням університетів «вільні мистецтва» стали викладатися на артистичному факультеті, або факультеті мистецтв (*facultas artium*), який, як ми вже згадували раніше, був підготовчим, і його випускники могли продовжувати освіту на «старших» факультетах: медичному, юридичному, теологічному. Навчання в основному базувалося на роботі з певними текстами.

Для прикладу, навчання на медичному факультеті полягало, головним чином, у вивченні текстів античних та арабських вчених. Скажімо, у чотирирічному курсі з медицини у Болонському університеті домінували лекційні заняття. Перший рік був присвячений арабському філософу Авіценні та його підручнику. На другому та третьому році вивчалися Гален, Гіппократ

та інші. На четвертому (випускному) курсі студенти в основному займалися повторенням та поглибленням вивченого матеріалу. Починаючи приблизно з 1300 р., у Болоньї практикувався розтин людських тіл. У 1396 р. французький король дав дозвіл на розтин тіл у медичних цілях в університеті в Монпельє. Тут студенти-медики також мали можливість відвідувати лікарні для спостереження за операціями та набуття хірургічних навичок. Вважалося, що необхідно бачити все на власні очі, оскільки хірургія вимагає не тільки знань, а й мужності [73, с. 210].

Зауважимо, що у період раннього Середньовіччя провідною дисципліною тривіуму вважалася граматики. Основним підручником став підручник Доната «*Ars Grammatica Minor*» (дата написання – IV ст.) і Прісціана «*Institutio de Arte Grammatica*» (дата написання – V-VI ст.) [73, с. 212]. Завдяки цим працям антична граматична теорія проникла до Середньовічної Європи. Прісціан був викладачем латинської мови у Візантії. Його найважливішим і найоб'ємнішим граматичним твором латинською є «Граматики» (*Institutio de arte grammatica*) у 18 книгах, де, відштовхуючись від праць грецьких і римських авторів, він дав систематичний опис усієї латинської граматики у її зв'язку з синтаксисом, що було головним його здобутком. У своєму творі Прісціан по черзі описував всі частини мови, а в книгах XVII та XVIII – синтаксис. Граматичні правила він влучно ілюстрував цитатами з римських авторів, завдяки чому зберіглося безліч фрагментів пізніше втрачених творів. Прісціан не був оригінальним дослідником, але він систематизував граматику і представив її в доступному вигляді, сформулював правила, навів винятки та встановив граматичну термінологію. Його знаменитий посібник був обов'язковим для вивчення в епоху Середньовіччя. Прісціан був визнаним авторитетом ще своїми сучасниками, особливо охоче його читали та коментували у Середні Віки. Його твір став провідним навчальним посібником для підготовчих (артистичних) факультетів поряд із короткою граматикою Елія Доната, яка була основним підручником

латинської мови у попередні епохи [12, с. 100]. Зауважимо, що праця Доната поділялася на дві частини, в яких йшлося про вісім частин мови.

Викладачі, базуючись на методичних порадах Доната та Прісціана, складали розмовники (збірники зразків бесід студента з магістром) для читання, переписування та заучування. Зазвичай студенти записували глоси (переклади малозрозумілих слів) на полях або між рядками. Також здійснювалися спроби складання глосаріїв. Створювалися розгорнуті навчальні коментарі [12, с. 101].

Зауважимо, що з кінця XII ст., поряд з педагогічною граматиною, розвивалася наукова граMATика, що було спричинено розвитком національних мов. Саме з цього періоду почалося вивчення самої мови, її структури та різних компонентів. Саме це було ядром університетської програми вивчення граматики [12, с. 102].

Аналізуючи методи навчання граматики в XI-XIII ст., то зазначимо, що у той час великого поширення набув такого методу, як коментарі, якими користувалися ще в античних школах. Суть коментарів, у тому, що там чи інша частина тексту розглядалася з позицій різних дисциплін. Цей метод дозволяв викладачеві продемонструвати свою ерудицію, але не завжди з його допомогою можна було встановити внутрішній зв'язок між різними частинами тексту, зрозуміти його логіку тощо. Це ускладнювало для студентів сприйняття та розуміння нового матеріалу. Також використовувалися такі методи, як бесіда, письмові вправи, диспути, а також застосовувалися засоби алегорії, порівняння тощо. Наприкінці XII – на початку XIII ст. найпопулярнішими навчальними посібниками з граматики стали праці Олександра Вілла Б'є «Doctrinale» (1119 р.) та Ебержарда «Craecismus» (1212 р.) [12, с. 103].

Зауважимо, що причина їх популярності полягала в тому, що вони були написані у віршованій формі, що сприяло більш ефективному запам'ятовуванню складних граMATичних правил. Автори цих підручників

врахували ті зміни, яких латинська мова зазнавала упродовж століть [12, с. 104].

Аналізуючи риторику, другий предмет у системі тривіуму, слід пам'ятати, що вона, як теорія ораторського мистецтва, за доби Середньовіччя тривалий час викладалася. У період раннього Середньовіччя риторики викладали елементи римського права. Відмінною рисою Посткаролінгського відродження було те, що у період у навчальних закладах Італії, Франції, Англії, Німеччини панував прагматичний підхід до її вивчення. Тут під назвою риторики викладали «Ars dictaminis», тобто мистецтво складати в зразковому вигляді листи, грамоти, акти ділового та правового характеру. Основним методом навчання «Ars dictaminis» були письмові вправи. Показово, що викладання «Ars dictaminis» найвищого розквіту досягло в навчальних закладах Італії наприкінці XI – на початку XIII ст. У цей період з'явилися перші посібники з цього мистецтва «Summa dictaminum» Бернарда з Болоньї та «Rationes Dictandi Prosaici» Альберіка з Монте-Кассіно. Як відомо, італійські університети були центрами юридичної науки в Західній Європі. У деяких італійських університетах «Ars dictaminis» викладалася як самостійна дисципліна, поряд з граматиною та логікою, з'являлися навіть факультети з програмою навчання «ars notaria» (мистецтву діловодства) [12, с. 105].

Великий вплив на викладання риторики здійснила схоластика, за якою риторика була частиною діалектики (логіки). В університетах Англії та Франції риторика виступала як допоміжний засіб для засвоєння логіки. Але це призвело до втрати інтересу до античної риторики, падіння популярності творів Цицерона [12, с. 107]. Вперше діалектику (логіку) з-поміж інших предметів тривіуму виділив ще Августин. У ній він бачив головну зброю людського розуму. Виявившись головною дисципліною тривіуму, логіка була важливим фактором, що визначав розвиток змісту та методів навчання. Логіку називали «наукою наук». Велику увагу на викладання логіки надали праці відомого вченого Боеція, який сформулював низку основних законів логіки та

виробив основні стереотипи логічних побудов. Відомо, що він спирався на побудови Аристотеля, тому його можна вважати першим педагогом, який зробив доступними для середньовічної освіти твори Аристотеля. Твори Боеція були найпопулярнішими посібниками з логіки («De topicis differentiis i In Ciceronis topica»). Крім цих посібників велике поширення у навчальних закладах набули трактати П'єра Абеляра, зокрема «Dialectica» [1, с. 80].

Зауважимо, що менша увага у середньовічних навчальних закладах приділялася предметам квадрівіуму. На заняттях арифметики знайомили з додаванням і відніманням, меншою мірою з множенням і діленням. Вирішувалися арифметичні завдання з обчислення часу релігійних свят та віку святих. До арифметики, крім дій над числами, входило і їхнє символічне тлумачення. У цифрах бачили релігійне значення. Вважали, що цифра «3» символізує святу Трійцю, а «7» - створення Богом світу за сім днів. У зв'язку з появою численних перекладів у XII-XIII ст. з арабської математичних трактатів, арифметика стала предметом вивчення не тільки в школах, а й в університетах. Величезний вплив на зміст навчання арифметиці мало прийняття у Європі десяткової нумерації та нових цифр (наприклад, нуль). Це було з латинськими перекладами арабських книжок з цього предмета, насамперед арифметики Аль-Хорезмі, яка була основним навчальним посібником з арифметики майже в усіх західноєвропейських університетах. Геометрія – другий предмет у системі квадрівіуму, на думку М. Суворова, до XI ст. викладалася у школах [74, с. 140]. Вона була орієнтована на землемірів – навчання прийомів обчислення площ. Але, у першу чергу, геометрія була описом землі та істот, які її населяють. В університетах серйозніше підходили до геометрії, зокрема вивчалися праці античного вченого Евкліда.

У період раннього Середньовіччя музика належала до сфери математичних знань. Багато століть Боецій вважався єдиним та незаперечним авторитетом для більшості музичних теоретиків. З XI ст. середньовічну музику приходиться поліфонічний початок (здійснюється перехід від

одноголосся до багатоголосся), відбувається різкий поворот від математичних роздумів до практики музичної освіти та виконання. Починає формуватися музична педагогіка. З ім'ям Гвідо з Ареццо, винахідника нот (1030 р.), пов'язана реформа в галузі музичної нотації. Ноти з'явилися теоретичним і практичним ланцюгом, який полегшував здобуття музичної освіти. Ноти, на думку Гвідо з Ареццо, допомагали людям співати як знайомі, так і незнайомі мелодії [74, с. 143].

Зазначимо, що у курсі астрономії студенти знайомилися із сузір'ями, спостерігали за рухом планет, Сонця, Місяця, але пояснювали його неправильно. Думали, що космічні світила обертаються навколо Землі. Учні навчали обчисленням церковного календаря, спостереженням за планетами тощо. В університетах вивчалися трактати Ісідора Севільського та інших авторитетних вчених [74, с. 146].

Хоча такі академічні дисципліни, як математика, геометрія та астрономія, займали незначне місце у навчальних планах багатьох навчальних закладів XII-XIV ст., але водночас, слід наголосити, що ці дисципліни були об'єктами серйозних досліджень в університетах.

Так, в Оксфорді та Парижі Роберт Гроссетест (1175-1253 рр.) та Роджер Бекон (1214-1292 рр.) досягли великих успіхів в оптиці. Станом на XIV ст. математика зайняла провідні позиції у Мертонівському коледжі Оксфорда. Схоже відродження математики з середини XIV ст. спостерігалось в Парижі завдяки діяльності Ніколя Орезма (Nicholas Oreme, бл. 1320—1382 рр.) [72, с. 99].

Аналізуючи навчальну літературу тієї епохи можна зробити висновок про активний розвиток та використання принципів та методів викладання, у тому числі:

- 1) подача матеріалу у логічній послідовності, стимульована розквітом схоластики;

2) Активне застосування елементів наочності, включаючи методи спостереження та дослідів для розпізнавання явищ природи;

3) Дедалі активніше використання пояснень текстів не так латиною, але рідною мовою, що також було знаменням того часу. Це, у свою чергу, значно полегшувало вчення.

Поряд з цим розвивалися прийоми, покликані формувати творчу діяльність, засновані на розвитку фантазії та уяви. Зокрема, в італійських школах, наприклад, під час навчання латини учням пропонувалося уявити себе одним із діячів давньоримської історії – Цезарем, Цицероном – у період будь-яких катаклізмів та від імені цього діяча зробити імпровізовану промову тощо [72, с. 100]. Активно використовувалася віршована форма подачі матеріалу, що полегшувало запам'ятовування.

До XIII ст. у зв'язку з розвитком схоластики виникає нова класифікація, в якій сім вільних мистецтв втрачають своє значення як єдині джерела світського знання. У цій класифікації вводяться нові предмети, що більше відповідали атмосфері часу. Це такі дисципліни як медицина, право, історія та інші. В Середні Віки інтелектуальна праця перетворилася на джерело доходів та засіб підвищення соціального статусу людини. Зростання поваги до сфери освіти позначилося на розвитку благодійності, особливо до коледжів та університетів. З XII ст. почали виплачувати постійну платню викладачам та вчителям. Зазначимо також, зростання кількості жінок у сфері освіти. За даними, які наводив М. Суворов, якщо в кінці XII ст. у Парижі було 11 вчителів і лише одна вчителька, то в 1380 р. кількість вчителів чоловіків зросла до 41, а жінок до 21 [74, с. 150].

Таким чином, середньовічні навчальні заклади не тільки зберегли багато елементів з античної педагогічної спадщини, а й створили у своїх стінах нову систему освіти, засновану на засадах гуманності та доступності для всіх верств населення. Середньовічна педагогіка наголошувала на моральному вихованні та набутті необхідних практичних навичок. Навчальні посібники з граматики

та інших дисциплін, які були написані у даний період, використовувалися впродовж багато століть. Це свідчило про високий рівень наукової та педагогічної думки тієї епохи.

Розділ 3. Місце університету в західноєвропейському місті у Середні віки

3.1. Відносини між міською і державною владами та університетом у середньовічній Західній Європі

Оскільки принципи функціонування університетської системи були єдиними для всієї Європи і між університетами підтримувалися інтенсивні контакти, слід було очікувати, що університети відіграватимуть інтегруючу роль, посилюючи універсалістські засади у християнському світі. Але феномен університету був не менш суперечливим, ніж феномен міста. Університети повинні були готувати фахівців для тогочасної еліти і непогано з цим справлялися. Однак, з іншого боку, вони також були втягнутими в соціально-політичні процеси. Університети були зобов'язані своїм високим

статусом папській владі і водночас виступали з ініціативою зміцнення «національних церков» (галіканізм, англіканство тощо). Зрештою, саме в університетському середовищі зароджувалася Реформація. Успішно виконуючи роль «агентів універсалізму», університети сприяли оформленню регіонального партикуляризму та розвитку етнічної самосвідомості. Університети Англії, Чехії, Німеччини, Данії, а у Новий час – Польщі, Литви, ставали в авангарді боротьби за національну культурну та політичну ідентичність [87, с. 162].

Щоб не обмежуватися лише констатацією протиріч університетської культури, спробуємо розглянути дію останньої тенденції на конкретному прикладі. Ми зосередимо нашу увагу на історії Паризького університету, що був свого роду еталоном для інших закладів освіти за рівнем свого престижу, впливу тощо. Зауважимо, що тривалий час домінувала теза про занепад університетів, і особливо Паризького, починаючи з середини XIV ст. [87, с. 163]. З розвитком інших університетських центрів Париж дедалі більше втрачав свій міжнародний статус. Період найбільших інтелектуальних досягнень, відзначених іменами Фоми Аквінського та інших тогочасних вчених давно був пройдений, через політичні амбіції докторів корпорація робить помилковий вибір, підтримавши англо-французьку монархію, в результаті в середині XV ст. університет, чия чисельність дуже скоротилася, втрачає свою колишню політичну та юридичну самостійність та потрапляє під жорсткий королівський контроль. Але сучасні дослідження коригують цю картину [79, с. 51].

Слід зазначити, що у Паризькому університеті не велися матрикули – списки членів корпорації, тому оцінки її чисельності досить неточні. Жан Фав'є, один із найкращих знавців історії Парижа, вважає, що на початку XV ст. у Парижі було приблизно п'ять тисяч магістрів і студентів, і ми не маємо підстав стверджувати, що в попередній період їх було набагато більше. Їх кількість, звичайно, зазнавала кон'юнктурних коливань, але досить швидко

відновлювалася. Тому стверджувати про колапс університету в цей період треба з великою обережністю [79, с. 52].

Щодо самооцінки університету та його спільноти, то вона була в той час була доволі високою. Таким прикладом може слугувати промова канцлера Паризького університету Жана Жерсона – «Vivat rex!», яку він промовив перед Карлом VI у 1405 р. [79, с. 53].

У ній йшлося, що право та обов'язок університету – «говорити правду монарху», «надавати поради королю»... «бо чого варте знання без дії»? Його важлива роль обґрунтовувалася багатьма аргументами. Університет – вартовий на вежі християнського світу, який стежить, щоб не відбувалося будь-якого злодіяння. Університет – це дочка короля і мати всіх наук, який відрізняється знанням божественних, природних і суспільних законів, які були здобуті із праць теологів, юристів, філософів та поетів, а особливо зі спадщини Аристотеля. Але канцлер має ще один аргумент: «Але хіба університет не представляє все королівство Франції, а то й увесь світ, бо, щоб досягти високого рівня знань, сюди з усіх сторін світу прибувають чи можуть прибути студенти?.. Тому університет за всю Францію, як і за всі стани, до яких належать студенти, а також за всіх їхніх родичів і друзів, які зазнають найбільших бід, але позбавлених можливості прибути сюди, щоб висловити свої нарікання – за всіх університет повинен, повторюю я, молитися і говорити – нехай живе король!» [79, с. 54]. У контексті такого виступу це означало – висловлювати вимоги та давати поради стосовно управлінні державою. Таким чином, аргументи універсалістського характеру виявляються переплетені з несподіваними домаганнями на представництво інтересів підданих, що спричинені особливими взаєминами між університетом і регіонами [79, с. 55].

Зрозуміло, що в даному випадку ми маємо справу з міркуваннями блискучого схоласта, а не з реальним інститутом. Проте канцлер мав деякі підстави підкреслювати особливу роль у відносинах столичного університету як з провінціями, так і з усім християнським світом. Остання обставина

нерідко наголошувалося у королівській пропаганді. Знаменитий твір «Сон Садівника», де обґрунтовувалась велич королівства часів Карла V, у ній підкреслювалося, що Франція – нова земля обітована, тому що «віра тут сильніша, ніж будь-де, причащаються рясніші, відсутні ересі, тут зберігаються найсвятіші реліквії і тут Паризький університет формує кліриків для усього світу» [79, с. 56].

Слід зауважити, оцінюючи вплив університету як за стінами навчальних колегій, так і за межами Парижа треба мати на увазі, що здобувачі університетських ступенів – бакалаври, ліценціати та магістри, які обіймали королівські та церковні посади, могли зберігати зв'язки зі своєю Альма Матер. Дехто продовжував вважатися студентами аж до самої старості. Так, наприклад, у Санліському бальязі в XV ст. зустрічалися впливові адвокати та судді, які мали ступінь ліценціатів римського права, але продовжували вважатися студентами факультету канонічного права Паризького університету. Найбільш вірогідно, що вони прагнули зберегти у себе університетські привілеї, яких було чимало: численні податкові пільги, право судитися судом паризького прево – королівського чиновника, який слідкував за дотриманням університетських привілеїв [80, с. 92].

Але і ліценціати, що остаточно залишили навчання, не втрачали контактів з корпорацією. Їх запрошували на деякі університетські асамблеї і нагадували про присягу, яка колись була принесена університету. Часом вірність університету досить важко поєднувалася зі службовими обов'язками. Так, 22 листопада 1410 р. ректор направив до парламенту свого пристава з наказом з'явитися на університетську асамблею, яка була адресована тим із суддів, які приносили присягу Паризькому університету. Парламент відхилив цей наказ, прийнявши рішення про те, що університетська присяга – це приватна справа парламентаріїв, які повинні зберігати вірність лише королю []. Втім, це не завадило того разу радникам та адвокатам парламенту взяти активну участь в асамблеї. Характерно, що навіть впливові чиновники та

прелати побоювалися виключення зі складу університетської корпорації. Окрім бажання скористатися університетськими привілеями, можливо вони керувалися й іншими мотивами. Участь у роботі асамблей могутньої корпорації підвищувала авторитет чиновників і прелатів, дозволяла їм впливати на формування найважливіших рішень (і навіть обурюватись, якщо без них обговорювалося якесь важливе питання). Саме завдячуючи «випускникам» і було набрано велику кількість членів корпорації – десять тисяч докторів та магістрів, які взяли участь в голосуванні з питання про Схизму в 1394 р. [80, с. 93]

Але, як вказував вже згадуваний нами Жан Жерсон, зв'язок університету з провінцією підкріплювався, у першу чергу, тим, що студенти та магістри Парижа не поривали стосунків зі своїм колишнім середовищем, з своїми родинами, територіальними спільнотами тощо. Родичі допомагали студенту грошима, які надходили з його ім'я. Іноді й вони розраховували використати його університетські привілеї, але перебування студента університеті було лише частиною сімейної стратегії цілого ліньяжа. За вдалою кар'єрою одного з ліценціатів слідувало просування його племінників, кузенів і інших близьких. Такими прикладами можуть бути родичі могутнього кардинала де Дорманс або секретаря парламенту Ніколя де Бе, сина тогочасного селянина [80, с. 94].

Зауважимо, що регулярні контакти університету з провінцією здійснювалися за допомогою системи університетських посланців – «messagers», що являв собою прообраз регулярної поштової служби. У XIV-XV ст. їх кількість сягала 250. Вони обиралися націями університету (земляцтвами) серед купців тих міст, звідки вихідцями були студенти. «Gros messagers» («великі посланці») надавали позички студентам, виступаючи в ролі банкірів. «Messagers volants» («летючі посланці») розвозили пошту, гроші та невеликі посилки, користуючись за це усіма привілеями університетських «підданих» («suppots») [81, с. 103].

У себе вдома виходець з Авранша міг і не відчувати свого зв'язку з жителями Руана, але опинившись у Паризькому університеті, вони обидва виявлялися членами єдиної нації – земляцтва. Чотири нації паризького факультету мистецтв (англо-німецька, пікардійська, нормандська та французька) були автономними корпораціями, що утворювали поряд із трьома вищими факультетами (права, медицини та теології) університетську федерацію [81, с. 104].

Студент, що прибув до Парижа, приписувався до одного з викладачів «своїї» нації. Потім магістр-керівник вносив студента до книги прокурора нації, щоб у майбутньому подати його до іспиту на ступінь. «Нація» відіграла ключову роль у всій системі присвоєння ступенів, що мали, як ми пам'ятаємо, головне значення для функціонування університетів у той час.

Цікаво, що дослідник Мінео Танака, зробивши ретельний аналіз «Книги прокурорів» та «Рахункової книги» англо-німецької нації Паризького університету, встановив, що всупереч офіційним приписам статутів, студентська свобода вибору викладача була доволі обмежена. Досить часто земляцтво приписувало студента до того чи іншого магістра. Найчастіше ним був уродженець тієї ж місцевості або жителем найближчої провінції. Для студента-угорця таким керівником міг бути магістр з Австрії чи Польщі, для данця – швед. Але з цього правила траплялися й винятки. Іноді керівником шотландських студентів міг ставати німець, німців – фландець тощо. Це зазвичай збігалось з виконанням магістрами важливих доручень. Університет систематично відправляв делегатів до Папи Римського для вручення «ротулів» – списків осіб, котрим надавалися церковні бенефіції. Кожна нація та кожен із вищих факультетів виділяв для цього свого особливого представника – нунція. Ця місія вимагала чималих витрат, які частково оплачували ті, чий кандидатури були внесені в «ротули», а залишок мав покриватися зі скарбниці нації, чий бюджет був обмежений. Але тогочасні протоколи демонструють, що університетські нунції якраз на рік свого

посольства представляють до захисту найбільше студентів, до яких могли, крім їхніх земляків, належати жителі інших провінцій. Так, наприклад, у 1362 р. магістр Вільгельм Буцер з Хейздена був відправлений нунцієм до папи Урбана V. У той же рік із 14 кандидатів, представлених англійською нацією для отримання метризи (третього та найпочеснішого ступеня на факультеті мистецтв) 11 осіб назвали своїм керівником саме Буцера [81, с. 105]. У 1415 р. під час «детермінації» – іспиту на присвоєння ступеня бакалавра – 17 кандидатів із 33-х були представлені під керівництвом Вільгельма Лохемського, посланця англо-німецької нації на Констанцькому соборі [81, с. 106]. Так корпорація частково вирішувала проблему матеріального забезпечення своїх послів, що є також і непрямим доказом наявності певної матеріальної винагороди магістра зі сторони студентів. Оскільки добробут нації та її магістрів безпосередньо залежав від кількості студентів, то зрозуміло, чому земляцтва настільки, наполегливо відстоювали права на уродженців «своїх» територій. Так, у 1436 р. університет мав конфлікт з приводу трьох студентів з Жизори (міста, розташованого на кордоні Нормандії та Іль-де-Франса), внесених до списків французької нації, але затребуваних нацією нормандською [81, с. 107].

Слід наголосити, що нація надавала підтримку не лише студентам та магістрам факультету «мистецтв», але й своїм членам вищих факультетів. Нація клопотала перед цими факультетами чи окремими колегіями про надання допомоги своїм землякам, допомагала частково покривати їм витрати, пов'язані з отриманням ступеня, відстоювала їхні інтереси і права тощо []. Так, Фома з Кракова, який отримав ступінь, магістра мистецтв у 1401 р., через два роки просить заступництва в англо-німецької нації, оскільки його не представили вчасно до іспитів на ступінь ліценціату канонічного права. Але якщо особа з якихось причин вибував зі своєї нації, його становище в університеті помітно ускладнилось. Скажімо, Микола зі Склавонії, який здобув ступінь магістра мистецтв ще в 1418 р., у 1425 р. не був допущений до

ступеня на теологічному факультеті. Він розцінив це у як підступні дії англо-німецької нації, з якої був свого часу виключений, і розпочав процес у Паризькому парламенті. Цікава була аргументація сторін – університетська адміністрація мотивувала затримку в просуванні Миколи зі Склавонії необхідністю додаткового часу, щоб упевнитись у високих якостях майбутнього теолога, покликаного нести слово Боже в країні, яка така близька до сарацинських земель. На що скривджений магістр вказував, що він уродженець Угорщини, християнської країни, так само віддаленої як від Парижа, так і від сарацинських земель. Тим паче, що Угорщина – давня християнська країна Паннонія, яка подарувала християнському світу святого Мартіна. Але судовий процес тягнувся у Парламенті аж до 1438 р. [72, с. 144]

Отже, як ми бачимо, нація виступала в ролі інституційної бази для здобуття ступеня та для подальших клопотань про присвоєння церковних бенефіцій. Але вона аж ніяк не була суто формальною спільнотою. Кожна університетська нація, а іноді й «провінція» мала свою каплицю або капелу для проведення асамблей. У церкві Сен-Жюльєн-ле-Повр відбувалися засідання пікардійської нації, перш ніж вони збудували свою власну капелу на вулиці Фуар. Представники англійської нації збиралися в церкві Сен-Ком або в колегії яacobінців. Французька нація обирала місцем зустрічі церкву Сен-Ніколя-де-Шардонне, а також капелу Наваррської колегії. Втім, бретони, які становили окрему провінцію у складі французької нації, відбудували власну капелу, присвячену святому Іву. Цей святий, канонізований у 1347 р., був особливо шанований в університеті. Бретонець за походженням, Ів Елорі навчався в університетах Орлеана та Парижа. Незважаючи на благородне походження, він залишався довгий час простим сільським кюре і лише в 1284 р. став офіціалом при єпископі Реннському, де використовував свою юридичну освіту, «захищаючи багатих проти бідних», не стягуючи гроші за свою участь у судових процесах. Святий Ів стає патроном братства паризьких адвокатів та прокурорів, а також бретонських студентів та магістрів. Багато

прелатів і чиновників бретонського походження, що колись навчалися в Парижі, залишали свої кошти цій капелі. Саме звідси, з Парижа культ святого Іва поширюється в Бретані, де він шанувався як святий покровитель всього герцогства нарівні зі святою Анною. Так паризьке земляцтво сприяло формуванню регіональної ідентичності [72, с. 144-145].

Цікаво, що почуття регіональної солідарності найяскравіше проявлялися під час конфліктів. Зіткнення між земляцтвами були давньою традицією паризьких школярів. Ще на зорі університетської історії очевидець Яків Вітрійський на початку XIII ст. зазначав наступне: «Навіть відмінність країн збуджувала в них незгоди, ненависть, сильні сварки, і вони безсоромно переслідували один одного всякого роду лайкою та образами. Англійців вони називали п'яницями та блазнями; дітей Франції – гордими, зніженими та прикрашеними, як жінки; вони казали, що німці на своїх святах поведуться непристойно, нормандців називали марнославною, жителів Пуату – віроломними і підлабузниками, бургундців – дурними, бретонців – легковажними і непостійними» [76, с. 200].

Зазначимо, що конфлікти між університетськими націями часто виникали через дрібниці або мали рутинний характер (наприклад, через черговість висування на ректорську посаду), але на межі XIV-XV ст. вони могли відображати й реальні протиріччя, що роздирали країну і весь християнський світ [76, с. 201].

У XIII ст. англійців було настільки багато в Паризькому університеті, що вони дали ім'я цілій нації, що спочатку ділилася на дві провінції: «angli» та «non angli». Поступово дедалі більше ставало вихідців із Німеччини та Скандинавських країн, а з початком Столітньої війни у Парижі залишилися лише лічені одиниці англійців. Але колишня назва «англійська нація» залишилася, і лише в XV ст. її стали офіційно називати «германською». Зазначимо, що «Книга прокурорів нації», що зберіглася, демонструє, що у період 1333-1452 рр. з 1806 осіб у Парижі отримала ступеня лише дюжина

англійців – вихідців з Йоркшира, приписаних до Шотландського земляцтва (провінції), куди належали всі уродженці Британських островів від загальної кількості відомих нам членів англо-німецької нації. Найчисленнішою була Кельнська провінція (52% усіх магістрів та студентів, згаданих у документах нації), куди зараховували вихідців не тільки з території Кельнського архієпископства, а й Утрехтського та частини Льєзького дієцезів. Наступними за численністю були Північно та Південно-Майнські провінції (відповідно 8 і 6%), далі Датсько-Шведська провінція – 5,4%, провінції Пруссія – 4,5%, Трев (східні області дієцезів Трев та Мец) – 3,5% і по одному відсотку і менше у провінціях Магдебург, Польща, Богемія, Австрія, Угорщина [76, с. 202].

Підкреслимо, що співвідношення між різними провінціями змінювалося. За часів англо-французької монархії різко скоротилася кількість шотландців, що прибували до Парижу. У період Схизми уродженці областей, які визнавали Папу Римського, не наважувалися прямувати до університету, Істотну, хоч і неоднозначну роль відіграло відкриття дедалі більшої кількості нових університетів – у Празі (1347 р), у Кракові, Відні, Ерфурті, Гейдельберзі, і, нарешті, у Кельні (1388 р.), створення яких було особливо відчутно для Парижа, оскільки саме вихідці з Кельнської провінції становили більшість членів англо-німецької нації в Парижі. Так, Герхард Калкер, уродженець Кельнського дієцезу, був у 1378 р. обраний нацією для того, щоб доставити «ротули» з Парижа до Авіньйона. Але він відмовився від цієї почесної місії, не бажаючи визнавати папу Клементя VII, і в 1379 р. відбуває на батьківщину в Кельн. Коли Папа Римський Урбан VI заснував університет, ім'я Калкера фігурувало на почесному першому місці його матрикула. Втім, Кельнська провінція і в XV ст. залишалася найчисленнішою у складі німецької нації Паризького університету через збільшення кількості студентів із Нідерландів [76, с. 202-204].

Число вихідців із віддалених областей скоротилося втричі до середини XV ст. в порівнянні з попереднім століттям (з 37% до 11%). Але це ще не

свідчило про занепад університету. Соціальна еволюція приводила в його стіни все більше студентів і зрозуміло, що Париж збільшував кількість своїх студентів із жителів прилеглих провінцій (Північ і Північний-Схід Франції та Нідерландів). Теж саме відбувалося в університетах Ростока, Кельна або Копенгагена, які приймали до своїх лав здебільшого жителів сусідніх регіонів. Але, незважаючи на відносне зменшення частки студентів з далеких регіонів Європи, Паризький університет все ще зберігав дуже широкий ареал рекрутування [64, с. 94].

Підкреслимо, що наприкінці XIV ст., у зв'язку зі Схизмою, серйозні труднощі почалися у пікардійській нації, яка об'єднувала вихідців із 10 дієцезів, що перебували на території сучасної Північно-Східної Франції та Бельгії. Частина дієцезіїв належала до зони, де визнавали не Авіньйонського, а Папу Римського. Надалі сила та слабкість «пікардійців» визначалися інтегрованістю цієї нації у політику герцога Бургундського. Пікардійці, наприклад, виступили з особливою позицією на Констанцьському соборі, прагнучи дезавувати засудження університетом вчення Жана Пті проти тираноббивства (виступ Жана Пті було здійснено в 1408 р. з метою виправдати дії герцога Бургундського Іоанна Безстрашного, піддані якого вбили герцога Орлеанського). В роки англо-французької монархії позиції «пікардійців» покращилися. Наприклад, у 1429 р. із усіх бакалаврів, допущених до викладання на факультеті канонічного права, більшість становили члени цієї нації. Але їхнє становище погіршувалося в міру ослаблення впливу герцога Бургундського в столиці і через створення університетів у підвладних йому землях (Діжон, Лувен). Висилка Людовіком IX із Парижа всіх підданих Карла Сміливого лише посилила труднощі «пікардійської нації» [64, с. 96].

Зауважимо, що великою згуртованістю на початку XV ст. відрізнялася норманська нація в університеті. Єдина з усіх, вона була поділена на провінції і відповідала семи дієцезам Руанської церковної провінції. Нормандці неодноразово були протиставлені всьому університету. Так, у 1414 р.

нормандець Юрсен де Талевенд, впливовий доктор теології, звернувся до університету з проханням допомогти йому отримати сан єпископа Кутанса. Ректор чинив опір і обурені нормандці вчинили бійку. У подальшому при розгляді справи на допомогу землякам прийшли всі колишні нормандці – як доктори вищих факультетів, так і взагалі всі чиновники і прелати, які перебували на той час у Парижі, що колись належали до цієї нації. У 1431 р., коли весь університет підтримав свого хранителя апостолічних привілеїв П'єра Кошона, який претендував на вакантне єпископство Лізьє (того самого Кошона, що керував процесом над Жанною д'Арк), нормандська нація виступила з альтернативною кандидатурою та перенісши суперечку на суд Базельського собору [64, с. 96-97].

Зазначимо, що позиції нормандців в університеті також виявилися ослаблені подіями Столітньої війни і тим, що англійці створили новий університет у Кані. Але цікаво, що університетська нація не просто підтримувала своїх земляків, а й намагалася впроваджувати принцип призначення нормандців до Нормандії. Це було схоже на принципи церковного галіканізму, що проголошувався в університеті. Ще у 1407 р. Жан Пті (до речі, нормандець) засудив папську практику постійної «перетасовки» єпископів у чужі дієцезії [64, с. 97].

Консолідація земляцтва, що поширювалася поза факультетом мистецтв, характерна для французів, найчисельнішої нації, до якої належали вихідці з усіх французьких дієцезій, за винятком Нормандії та Пікардії, а також уродженців Піренейського півострова та Італії. Під час згаданого конфлікту 1414 р., коли нормандці образили ректора (на той час ним був представник французької нації), у будівлі капітула Нотр-Дам зібралися всі «французи» - доктори теології, права та медицини, але й радники парламенту та адвокати, прелати та каноніки. Мабуть, такі збори були новими: сучасники дивувалися тому, що простора зала ледве змогла помістити таку кількість людей [64, с. 99].

Згодом дедалі стає явне королівське заступництво «французькій нації». Так, у 1414 р. університетське святкування дня Святого Гільома (патрона цієї нації) відвідують принци королівської крові, а в 1417 р. – сам король. Починаючи з цього року, університетська корпорація претендує на особливі права при складанні ротулів. Мабуть, у цьому позначався вплив прикладу Праги, де згідно з едиктом 1409 р. чеська нація отримала потрійну перевагу на університетській асамблеї. Але й під час англо-французької монархії роль «французької нації» залишалася доволі помітною, і прокурор цієї нації не боявся суперечити думці інших корпорацій університету. Після переходу Парижа під владу Карла VII домінування цієї нації в університеті стає практично необмеженим. Всі починання внутрішньо університетських перетворень та боротьби за збереження привілеїв походять виключно від неї [64, с. 100].

Але діяльність університетських націй була далеко не єдиним виявом почуття регіональної солідарності. На повсякденному рівні не менше, а то й важливішою була роль університетських колегій. Спочатку це були незвичайні будинки для студентів, що почали створюватися у XIII ст. на зразок монастирських колегій. Вони були асоціаціями, наділеними статутами, що регулюють матеріальні, дисциплінарні та духовні аспекти проживання в гуртожитку. Засновник колегії жертвував певне нерухоме майно (міські будинки, угіддя, ренти), яке надалі збільшувалося пожертвами з боку інших меценатів. Починаючи з XIV ст. до завдань матеріального забезпечення студентів та магістрів додалися ще й педагогічні функції, і факультети поступово ставали дедалі схожими на конфедерацію окремих колегій. Зазначимо, що 37 колегій було засновано до 1350 р., сім – у другій половині XIV ст. і лише п'ять – у наступному столітті. Однак це ще не свідчило про кризу університету. Благодійники прагнули в той період не стільки засновувати нові, скільки відновлювати старі колегії та відкривати у них додаткові місця. За вирахуванням шести навчальних колегій чернечих орденів,

більшість була заснована прелатами: єпископами, архієпископами і кардиналами, каноніками, архідіяконами. Серед засновників були також і впливові світські особи з-поміж придворних. Як правило, у колегіях передбачалися регулярні меси та молитви за душі благодійників – засновників чи вкладників. Але, будучи за своєю природою благодійними закладами, колегії, за винятком Сорбони, були відкриті лише для уродженців певної місцевості. Тому кожна колегія контролювалася відповідною нацією [56, с. 130].

Варто зауважити, що нації стежили за якістю викладання, втручалися у вирішення адміністративних справ, і їхні накази були обов'язковими для виконання. Так, у 1443 р. французька та пікардійська нації зірвали рішення вищих факультетів про проведення урочистої процесії: нації заборонили принципалам колегій випускати учнів на вулицю цього дня [56, с. 132].

Саме через колегії регіони могли більш певно впливати на університет. Найчастіше засновник колегії призначав місця у ній для уродженців тієї дієцезії, де він народився чи досяг найвищих успіхів. Справами колегії часто відала людина, яка після смерті опікувалася його майном. Наприклад, за заповітом Жана де Да Марш, аудитора в Авіньйонській курії, уродженця міста Марш, що у герцогстві Бар, місце принципала заснованої ним колегії мало дістатись клірику з міста Марш або вихідцю з герцогства Бар. Перевага при розподілі місць надавалася родичам засновника [56, с. 134].

Підкреслимо, що на межі XIV-XV ст. великого значення набула колегія Бове, яка також називалася колегією Дорманс на ім'я засновника – кардинала Жана де Дорманса, єпископа Бове. Вона була відкрита не стільки для бовезійців, скільки для земляків кардинала – вихідців із Суассонської дієцезії. На початку XV ст. місця у ній розподіляв абат суассонського монастиря Сен-Жан. У 1407 р. магістри та студенти колегії поскаржилися на нього до Парламенту, оскільки абат відмовив у місці викладача гідному кандидату, уродженцю міста Реймса, віддавши перевагу магістра, позбавленого інших

достоїнств, крім свого походження з Суассона. Парламентська комісія затвердила компетентнішого магістра, з застереженням, що це рішення не повинно створювати прецедент, який б обмежував права абата. Характерно, що розгляд було доручено колишнім випускникам колегії з-поміж парламентаріїв. Вони, мабуть, утворювали своєрідну опікунську раду, яка інспектувала цю колегію [56, с. 136].

Зазначимо, що найвідомішою була Наваррська колегія, заснована ще у 1305 р. Жанною Наваррською, дружиною Філіпа IV та останньою спадкоємицею графів Шампань. Багата колегія надавала 70 місць для студентів та магістрів із цього регіону, однак, вимоги до походження не були занадто суворими. Ця колегія перебувала під заступництвом короля. Її учнями вважалися принци крові. На щорічній месі на честь патрона колегії – святого Людовіка – іноді бував сам король. Коли в 1411 р. розгорілося суперництво через посаду голови Наваррської колегії, особі, що програла, була обіцяна як компенсація місце єпископа Суассонського. Це свідчило про великий престиж цього закладу. Відкритість гуманістичним віянням, широка ерудиція, елегантність стилю – все це характеризувало уславлених випускників колегії: П'єра д'Альї, Жана Жерсона, Ніколя де Кламанжа, які зберегли почуття певної спільності, незважаючи на прихильність до різних політичних угруповань [52, с. 110].

Відправляючи дітей до Парижа, провінційні родини розраховували, що вдасться зав'язати міцні зв'язки, знайти могутніх покровителів. Мабуть, найкращі шанси були в той період у вихідців із регіону Шампань, які могли вступити до однієї з найвпливовіших колегій: Наваррську, Дорманс, Реймську та колегію де Ла Марш, які відкривали хороші можливості для просування вверх по соціальній ієрархії того часу. Вже згадували приклад парламентського секретаря Ніколя де Бе. Разом із ним ще як мінімум троє вихідців з цих земель, які мали доволі низьке соціальне походження, зробили завдяки своїй освіченості непогану кар'єру в Парламенті [52, с. 112].

Не варто забувати, що впливову групу у Парламенті складали також нормандці. Здебільшого це були клірики, вихідці із сімей міщан. Своїм авторитетом вони завдячували університетській кар'єрі, своєму багаторічному викладанню на факультеті канонічного права. Франсуазан Отран навів, з цього приводу, рідкісний приклад формування групи друзів – однодумців не тільки в колегіях, а й у «sodalitia», спільноті студентів, які спільно винаймали житло. Існували й інші угруповання серед паризького кліру і королівських чиновників, які об'єднували земляків, мали спільне університетське минуле. Як це нерідко бувало, певні обмеження щодо цього були у жителів столиці. Лише у виняткових ситуаціях вони могли потрапити до деяких колегій. Звичайно, існування партій, угруповань та клієнтів пояснювалося аж ніяк не спільним навчанням. Але університет міг стати одним із ключових елементів у формуванні таких спільнот [49, с. 100].

Отже, роль таких спільнот у долях осіб з університетським ступенем була доволі відчутною. Не менш значущою була роль університету у формуванні сімейно-територіальних угруповань чиновників та духовенства. Але чи варто вважати, що університет у той час міг репрезентувати сподівання і інтереси людей з різних провінцій?

Зазначимо, що на Генеральних Штатах 1355-1358 рр. університет підтримав групу «реформаторів». Після спроби влади розпустити цю інституцію депутати самочинно зібралися в університетській колегії Кордельєрів, яка стала штаб-квартирою опозиційних сил. Із 34 депутатів у комісії, створеній Штатами для розробки проекту реформ, семеро були членами Паризького університету. Люди з університетським ступенем належали до найближчого оточення лідера повстання Етьєна Марселя.

Слід наголосити на тому, що міська влада охоче обирали своїми депутатами студентів, бакалаврів та магістрів Парижа – тим самим вони отримували кваліфікованих та знаних представників, зв'язок з якими полегшувався наявністю системи університетських посильних – «messagers».

Таким чином, містам вдавалося скоротити обтяжливі витрати на спорядження делегацій та на їх ескорт. За даними Рене Феду, міста у XV ст. взагалі охоче брали на службу студентів вищих факультетів, використовуючи їх як своїх посланців, повірених тощо [49, с. 102].

Упродовж 1484-1614 рр. у складі учасників Генеральних Штатів неухильно підвищувалася загальна частка здобувачів університетського ступеня серед депутатів від духовенства та третього стану. Але університет міг відігравати активну роль і сам собою. «Зірковим часом» університету була участь його в засіданні Штатів у 1413 р., не випадково навіть через два століття, під час дебатів з приводу можливих форм представництва університету на Генеральних Штатах в 1614 р. постійно обговорювався цей давній прецедент [49, с. 103].

Зауважимо, що в 1413 р. університет спільно з муніципалітетом склав «Ремонстрацію» королю, де йшлося про програмні перетворення, взявши потім участь у підготовці так званого «кабош'єнського ордонансу». У «Ремонстрації», серед інших вимог, був заклик до врахування думок і пропозицій, які надходили від представників з провінцій. Особливо підкреслювалася роль університету у виявленні зловживань на місцях, їх поінформованості: «Вашою дочкою (університетською корпорацією) були отримані від багатьох чесних людей, яким дорогі Ваші честь та добробут, численні письмові документи, де розповідалося про згадані зловживання». Як ми пам'ятаємо, подібні ідеї висловлював згадуваний раніше Жан Жерсон, який порівнював університет із дзеркалом, що демонструє все королівство [49, с. 105].

Слід пам'ятати, що університет вів активне листування з місцевою владою у провінції та з усім християнським світом. Зокрема, з іншими університетами, з прелатами та капітулами, з міськими громадами та сеньйорами. Адміністрація університету отримувала листи і надсилала послання стосовно різних політичних подій. «Звертаємося до добрих міст і до

інших гідних громад королівства» – таке було типове формулювання у цих зверненнях [49, с. 106].

Звісно, що роль захисника прав, свобод та привілеїв народу з виконували не тогочасні університети, а парламенти. Хоча деякі історики називають їх «Генеральними Штатами у мініатюрі». На університет випала лише роль одного з виразників громадської думки. Однак у затвердженні принципів представництва, у вихованні поваги до звичаїв та привілеїв різних громад, до індивідуальних прав і свобод університет зіграв набагато суттєвішу роль, ніж участь університетської корпорації в роботі Штатів. Йдеться про повсякденну практику університетського життя, про норми університетської демократії, що формувалися, надаючи потім прихований вплив на форми його мислення і поведінки. У своїй подальшій діяльності вони залишалися особами, котрі надавали перевагу не авторитарним методам, а колегіальному прийняттю рішення у результаті численних обговорень і суперечок [46, с. 55].

Цікаво, що найбільш переконливо взаємозв'язок університету з ідеєю представництва простежується у справах, пов'язаних із Великою схизмою (1378–1417 рр.). Коли у 1379 р. Карл V зажадав від університету беззастережної підтримки Авіньйонського Папи Климента VIII, керівництво університету прийняло рішення про необхідність згоди з цього питання всіх громад, що входять до нього, а не тільки більшості голосів. Пікардійська та англо-німецька нації довгий час відмовлялися визнати Климента і, таким чином, участь університету у Схизмі відтерміновувалась [46, с. 56].

У 1394 р., під час згаданого вище голосування щодо визначення шляхів виходу зі Схизми, магістри та доктори опускали в проріз величезної скрині листи зі своїми пропозиціями. Рахункова комісія, що складалася з представників чотирьох націй та трьох факультетів, сформулювала три варіанти можливих дій. Ніколя де Кламанжу, який був відомим своїми ораторськими здібностями, було доручено скласти на їх основі пропозиції від

університету. Вже тоді більшість схилилися до скликання Вселенського собору.

Також у 1409 р. університет брав активну участь у Пізанському соборі, де його делегація відтворювала структуру корпорації: два депутати від вищих факультетів і по одному магістру від націй (останні обирали ректора делегації). Але найбільш вражаючим був вплив університетів та їх досвід на Констанському соборі. Саме університети найбільш наполегливо вимагали його скликання. Порушуючи канонічні традиції, в ньому взяли участь не лише єпископи, а й доктори, магістри, каноніки, абати, представники міст та світських правителів. Очевидно, саме університетський досвід дозволив нейтралізувати вплив численних італійських єпископів, на чію беззаперечну підтримку розраховував папа. Собор прийняв рішення про голосування щодо націй (англійська, французька, німецька, італійська). Таким чином, незважаючи на свою чисельну перевагу, італійські прелати опинилися у меншості [76, с. 210].

Слід зазначити, що у роки Схизми зміцнів галіканізм. Університет чимало зробив для обґрунтування його принципів, стверджуючи, що папські представники можуть приймати будь-які рішення, що стосуються або всього галіканського духовенства, або якоїсь церковної корпорації лише за згодою останньої. Але подібні вимоги університет висував і світським правителям. Так, у 1433 р. влада дозволила викуповувати так звані вічні ренти з нерухомості. Ця постанова, покликана стимулювати будівництво в Парижі, що спорожнів за час війни, зачіпала інтереси університету, адже колегії могли позбутися джерел постійного фінансування. Виступаючи в Парламенті від імені університету, теолог Гійом Ерар висунув низку аргументів проти цього. Як він говорив тоді: «Закону, який правильніше назвати беззаконням». Йшлося у цій промові про страждання, що зазнають у Чистилищі душі благодійників, які втратили заупокійні меси, що забезпечувалися за рахунок земельних рент. Йшлося й про неминучий занепад освіти, що має призвести

до занепаду міста. Але й саму постанову оратор називав «що не має правової сили», оскільки вона не обговорювалося університетом, а «всім відомо, що той, хто хоче видати закон чи нову постанову, має насамперед запитати думку тих, кого вона стосується» [76, с. 211].

Теоретично обґрунтовуючи захист індивідуальних та колективних свобод і привілеїв та законність опору владі, університетська корпорація виявляла віртуозність у відстоюванні власних прав. Університетська історія складається з незліченних епізодів завзятої боротьби корпорацій за збереження своїх привілеїв і прав. Конфлікт з «улюбленою дочкою короля» (як називали тоді університет в Парижі) коштувала постів паризьким прево Гюго Обріо (1382 р.) і Гільому де Тиньовілю (1409 р.). За образу університетської процесії у 1402 р. знатний вельможа Шарль де Савуазі змушений був знести свій будинок, виплатити величезний штраф і покинути Париж. У 1453 р., коли за загальним переконанням, університет уже втратив свій авторитет і незалежність, стрілець паризького прево після сутички зі студентами відчував себе в безпеці тільки борючись з англійцями подалі від гніву корпорації [76, с. 213].

Зазначимо, що університет мав багато засобів для захисту своїх прав та підтримки авторитету. Скажімо, загроза виключити королівських чиновників і прелатів за недотримання корпоративної присяги, апеляція до солідарності всіх колишніх студентів, накладення на противників церковного осудження, звернення до суду тощо. Дійсною була і загроза сецесії – навчального страйку та можливого перенесення занять в інше місто, що завдавало шкоди політичному престижу королівства та економічним інтересам жителям міст. Але офіційні документи, вказуючи на негативні наслідки сецесії, насамперед відзначали припинення проповідей, мес і молитов, які здійснювалися особами з університету, а це може позбавити небесного заступництва столицю християнського короля, а, отже, все королівство. На цій підставі право університетської сецесії було анульовано в 1499 р. Але в університеті

залишалася ще одна грізна зброя: звернення до громадської думки міщан. Університет мав у своєму розпорядженні армію проповідників, а в разі потреби найважливіші постанови університету могли складатися французькою мовою, розклеюватися на вулицях і зачитуватися [76, с. 214].

Однак і королівська влада також мала у своєму розпорядженні цілий набір різноманітних методів впливу на університет – від арешту його діячів, заборон обговорювати важливі поточні питання на диспутах і проповідях, до лавірування та запевнень у повазі, незмінному ставленню короля і його повазі до привілеїв університетської корпорації [76, с. 215].

Таким чином, не тільки університет вів постійний діалог з міською, королівською владою та вчив цьому мистецтву країну, а й король у спілкуванні з університетською спільнотою вдосконалював методи управління найрізноманітнішими структурами – від провінцій до корпорацій, не зачіпаючи безпосередньо системи їх привілеїв. Роль університету як своєрідної «школи представництва» цілком очевидна. Але це лише одна, видима сторона проблеми. Університетський приклад демонструє нам, наскільки важливі для політичного життя країни, підтримки її єдності були неформальні зв'язок і контакти між людьми у той час.

3.2. Взаємодія університетської корпорації з іншими міськими спільнотами

Якими б не були відмінності в умовах проживання університетських викладачів, усіх їх об'єднувала належність до особливого соціокультурного типу середньовічної людини – «інтелектуала-професіонала», який формується в містах з XII-XIII ст. Це люди книжкової культури, зайняті розумовою працею. Середньовіччя не знало загального поняття «інтелігент». Їх називали «доктор», «професор», «магістр», «літераті», тобто знаючий латинь. До інтелектуалів за своєю самосвідомістю належали представники: церкви, вони

не мали церковних доручень та посад, але були пов'язані зі школою та університетами, отримували матеріальну підтримку від міської ради чи церкви та винагороду від учнів [79, с. 55].

Цей соціокультурний тип середньовічної людини формується на Заході в той період, коли уявлення про вченість як безкоштовний «дар Божий» змінюється переконанням, що знання – такий же товар, як і інші, а викладання – один із видів міської спеціалізованої праці, що оплачувалася. Саме як корпорація, подібно до того як були організовані провідні галузі виробництва у тогочасному місті, виникає й середньовічний університет. Він – корпорація інтелектуалів, і це відображено у його атрибутиці: поряд із печаткою, статутом, органами управління – своя програма навчання, система іспитів, специфічні правила соціальної поведінки: своя практика наукових дискусій тощо [77, с. 210].

Самосвідомість міського інтелектуалу, однак, будувалася не стільки на зближенні своєї праці з ремеслом, скільки на протиставленні розумової діяльності та фізичної роботи. Він усвідомлює свою особливість і свою перевагу над тими, хто займається ручною працею і підкреслював саме те, що відокремлювало його від ремісника. Зокрема, любов до книги, прагнення поширення своїх знань та ідей. Інтелектуал – це «людина світу». Він часто переїжджав з одного університету до іншого, з однієї школи до іншої, бо загальною мовою грамотності та навчання у той час залишалася латинь. Він не одружений, тому що не бажав обмежувати себе сімейними обов'язками і турботами. Як писав Абельяр: «Мудрій людині одружуватися не слід». Інтелектуал – людина «авторитету», яким вона наділена через читання обов'язкових текстів, що вивчаються ним і поширюються, починаючи з Біблії. Але він не слідує їм сліпо, а піддає їх логічному тлумаченню або взагалі віддає перевагу логічним знанням, що часом дуже ускладнює йому життя [77, с. 212].

Інтелектуал постійно залучений до ідеологічних суперечок свого часу. На межі XIII-XV століття з'являється нова сфера інтересу інтелектуалів –

політика. Невдоволені церквою, вони критикували світську владу пап і ставали на бік імператорів. Скажімо, італієць Марсилій Падуанський (1275/1280-1343 рр.), який допомагав імператору Людовику Баварському у боротьбі з папою Іоанном XXII. У 1327 р. він був відлучений від церкви і заочно засуджений до страти. Ще одним прикладом був Вільям Оккам (1300-1349 рр.) – англійський філософ, який не визнавав «непогрішності папи» і виступав за незалежність держави від церкви. У 1324 р. він був звинувачений папською адміністрацією у ересі і перебував в ув'язненні в Авіньйоні, звідки втік у 1328 р. до Мюнхена до Людовіка Баварського. У нього було багато послідовників і він вплинув на діячів Реформації [80, с. 96].

Зазначимо, що зберіглося багато імен, які внесли суттєвий внесок у становлення університету у той час. Це філософ і магістр Петро Абеляр; «батько» середньовічної схоластики та містики архієпископ Анзельм Кентерберійський (1033-1109 рр.); учень Абеляра Арнольд Брешианський (бл. XI-XII ст. – 1155 рр.) – пропагандист ідеї рівності та «бідної церкви» у ранньому Середньовіччі; Ян Гус (1371-1415 рр.), магістр і ректор Празького університету, праведник Вифлеємської церкви в Празі, що перетворилася на осередок поширення ідей реформи церкви; Джон Уїкліф, професор Оксфордського університету, доктор богослов'я, який був предтечею європейського реформаційного руху. Це лише невелика частина тих, кого сформувала міська культура Середньовіччя і хто втілював її інтелектуальний образ [80, с. 96].

Місто було не лише центром, де відбувалося формування нового інтелектуального потенціалу середньовічного суспільства, а й головним місцем застосування його сил та реалізації його можливостей. Про це свідчить зростаючий з XII-XIII ст. процес раціоналізації всієї системи міського управління з урахуванням тогочасної грамотності. Люди, які володіли певним рівнем освіченості, залучалися до роботи у міській канцелярії, до ведення міських книг, фінансів, архіву тощо [86, с. 140].

Зауважимо, що магістрати відчували гостру потребу вчених, юридично освічених особах. У 1363 р. рада Нюрнберга заснував посаду міського секретаря – «юриста». У відповідному записі міської книги згадувалося, що рада посилає до Падуї «на свої кошти» людину для навчання юриспруденції та зобов'язує її, у свою чергу, зібрати відповідні юридичні твори для бібліотеки ради». Місто такого рангу як імперський Нюрнберг, який мав постійну опіку з боку монарха, мало тісні контакти з імперськими станами, гостро потребувало кваліфікованих юристів, які б розумілися на цивільному, римському і канонічному праві, представляли місто на високому рівні та захищати його інтереси. Разом з тим, прагнення влитися в систему міського управління було одним із спонукальних мотивів і для бюргерських синів, які прагнули здобути освіту в університетах. Так, наприклад, із 23 прізвищ членів міської ради в Люнебурзі на початку XV ст. більше половини навчалося праву в Празькому університеті [86, с. 146].

Бажанням готувати власні кадри освічених людей керувалися й інші тогочасні міста континентальної Європи. Скажімо, влада міста Кельн у 1389 р. звернулася від імені «громадян і комуни» до очільника церкви Урбана VI за привілеєм про заснування університету. Місто затвердило чотирьох «провізорів», яким було доручено управління вищою школою та оплачувати з міської казни кошти на утримання викладацького складу. Наявність університету примножувала славу міста, його престиж, приваблювала бажаючих здобути вищу освіту, а також підприємливих людей. Також наявність такого закладу в місті підвищувало доходи місцевих купців, крамарів, ремісників, що займалися переписуванням книг та шкільних підручників. Університетська корпорація забезпечувала міське управління грамотними та освіченими людьми. Яскравим прикладом був Йоханнес де Ново Лапіді, родом з Кельна, який побував у багатьох університетах: у Гейдельберзі (1386), Болоньї (1387-1389); навчався і в університеті рідного міста (1392). У 1395 р. він став його ректором, домігся в Римі привілеїв для

міста та університету, брав участь у Констанському соборі (у складі міської депутації) та у 1419 р. уклав новий контракт з міською радою Кельна за умови надання йому щорічно оплати у 250 флоринів, а також одягу та вина [86, с. 147].

Слід підкреслити, що потреба людей, які мали юридичний фах, гостро відчувалася і на повсякденному рівні міського життя (особливо у великих центрах). Адже вони були потрібні для оформлення торгових угод, нотаріальних актів, що стосувалися продажів нерухомості, її успадкування, для виконання секретарських та різних допоміжних функцій у судових палатах тощо. Французькі дослідники, які займалися цією проблемою, відзначали стрімке збільшення прошарку міських нотаріїв (у масі дрібних кліриків) з кінця XII–XIII ст. Зокрема, в містах Провансу і Лангедока, у міру впровадження в практику ділового життя римського права, розвитку інституту спадкування та поширення звичаю серед жителів складати заповіти тощо [86, с. 148].

Слід наголосити, що перетворююча дія нової культури, яка була заснована на грамотності та освіті, на міському житті в цілому заявило про себе таким ж феноменом як впровадження в офіційну сферу міського життя місцевих мов замість латині. Так, із XIII ст. у Ліможі збірки постанов міського консулату видавалися і латинською мовою, і діалектом області Лімузен. Зарубіжний дослідник П. Деспорт наводить документ (1351 р.), що розповідає про прохання, з яким, не без лукавства, мешканці Реймса звернулися до архієпископа. Вони просили використовувати французьку мову, коли йому завгодно писати їм, оскільки «вони люди прості і анітрохи не розуміють латині», то їм доводиться вводити «в його секрети» перекладачів. Винятково фламандською мовою склалися звітні документи в маленьких містах цього згаданого регіону. Щодо великих міст – Брюгге, Іпра, Гента, то суперництво між латиною та фламандською мовою в офіційній документації упродовж XIII–XIV ст. зрештою завершилося перемогою останньої. Про зростання з XIV

ст. прагнення писати та складати офіційну документацію на діалектах рідної мови свідчать і німецькі міські джерела [87, с. 166].

Зазначимо, що поширення грамотності та книжкової культури мало далекосяжні наслідки й у іншій сфері міського життя – у сфері матеріального виробництва. Воно дало потужний імпульс виникненню нової його галузі – книжкової справи і, таким чином, відбулося вторгнення міста в ще одну монопольну царину католицької церкви та монастирів. В умовах міста книга трансформувалася не тільки у джерело знання, але й у товар, причому, дуже прибутковий, а виробництво його – на одне з передових з погляду організації праці та збуту у той час. Освоєні тут принципи поділу праці, технологій тиражування книжкових текстів підготували, у свою чергу, базу для народження друкарської і книговидавничої справи, що дали один з перших прикладів масового, серійного виробництва та ранньої капіталістичної мануфактури, як розсіяного, так і централізованого типів [87, с. 167].

Книжкова справа, що поєднувала у собі сферу духовну з матеріальною, відкривала особливі можливості для висвітлення цілісного зрізу середньовічної міської культури, дозволяючи наочно відчувати взаємозв'язок і переплетеність її різних рівнів. Цікавий матеріал, який стосується згаданого нами аспекту, надає нам дослідниця В. Романова про рукописну книгу та готичний лист у Франції у XIII-XIV ст. Авторка детально досліджувала цілий масив кодексів – рукописних пам'яток цих століть, розглядаючи проблему розвитку письма, зміни почерків та стилю в тісному зв'язку із загальною історією рукописної книги у Франції, умовами її виготовлення та розповсюдження. Виконане на високому науковому рівні воно досі залишається єдиним у своєму роді в історіографії середньовічної книги.

Підкреслимо, що майже до кінця XII в. церкви, монастирським книжковим майстерням – скрипторіям, вдавалося утримувати провідні позиції у виробництві книг. Успадкований від раннього Середньовіччя досвід стосовно виготовлення книжок дозволяв їм збільшувати обсяги своєї

продукції через зростання потреби у книзі. Найбільшу популярність у Франції здобули майстерні монастирів північних та східних земель. «Містами книги» називалися в XII ст. абатство Мон-Сен-Мішель у Нормандії. Монастирські статuti заохочували ченців до переписування книг, вважаючи це, божою справою. Робота у книжковій майстерні прирівнювалася до праці на полях. Продукцію монастирських скрипторіїв була літургійна література, книги з канонічного права, твори отців церкви; у великих монастирях, які були центрами літописання, переписувалися також історичні хроніки. За деякими даними, які наводить згадувана нами дослідниця В. Романова, «у французьких монастирях XII в. над переписуванням книг працювало до 40 тис. переписувачів» [88, с. 77].

Підбиваючи підсумки цього розділу нашої магістерської роботи, підкреслимо, що роль університетської корпорації у місті у добу Середніх Віків, було доволі вагоме. Справа не тільки у тому, що тогочасний університет був місцем підготовки фахівців різної спеціальності, яких потребувало середньовічне суспільство, але й стало тим чинником, який проводив до змін у відносинах між різними владними інститутами (як світських, так і релігійних), змінював соціальне і економічне життя міст тощо.

Висновки

Щодо причин виникнення університетів, то варто сказати, що їх поява репрезентувала важливі внутрішні процеси і тенденції, що розгорнулися в західноєвропейській культурі XII-XIII ст., які були спричинені розвитком міста та відповідними новими викликами і вимогами тогочасної епохи. Університети сформували єдину систему зі своїми принципами, вимогами, програмами. Тільки міста могли забезпечити існування цієї системи. Тому, на наш погляд, причини появи університетів варто шукати, з одного боку, у прагненні до об'єднання студентів та магістрів для захисту своїх прав та інтересів. З іншого, у потребах держави, церкви та суспільства у кваліфікованих фахівцях. Однак не слід забувати, що будучи частиною середньовічного міста, університет, в той же час, виходив за його рамки, обслуговуючи всю державу, забезпечуючи, зі свого боку, його безпеку і добробут усім, хто був залучений до його спільноти та був «вартовим християнського світу». Університет відіграв важливу роль у розвитку Заходу, так як був відповіддю на головні виклики того часу, серед яких потреба всього середньовічного соціуму, в тому числі світських і церковних властей, у висококваліфікованих фахівцях. Виклики епохи, змусили магістрів і школярів створити абсолютно новий тип об'єднання. Однак шляхи оформлення того чи іншого університету були різні. Одні створювалися на основі соборних,

монастирях і міських шкіл раннього Середньовіччя. Інші шляхом установчого акту церковних, державних та міських властей.

Переходячи до привілеїв університетської корпорації у той час, то необхідно наголосити, що одними з найбільш важливих, на наш погляд, були автономія та самоврядування. У різні часи та в різних країнах були свої особливості, але загалом автономне існування університету – як найголовніший принцип – зберігається і до наших днів. Автономія була правом університету діяти самостійно як корпоративна організація у відносинах із зовнішнім світом, регулювати прийом нових членів (викладачів та студентів), встановлювати власні правила та на їх основі реалізовувати певний ступінь внутрішньої юрисдикції. Викладачі та студенти мали юридичну недоторканність. Їх самих та їхню власність не можна було заарештувати і довільно викликати до суду. На практиці вони не підпадали під юрисдикцію місцевої церковної влади та мали право звертатися безпосередньо до очільника церкви або його представника. Існували і економічні привілеї. Студенти та викладачі мали право на отримання доходів від церковних бенефіцій. Також вони не платили мита під час перевезення свого майна та звільнялися від військової повинності. Серед інших визнаних економічних переваг, то це дозвіл використання іноземної валюти і, що особливо важливо, скасування конфіскації до скарбниці майна померлих студентів. Ще одним привілеєм університетів була так звана «монополія на друк», або право на володіння власною друкарською майстернею та книжковим магазином. Друкуючи наукові праці без цензури, професори отримували можливість не лише популяризувати знання та підбивати підсумки своєї діяльності, а й отримувати додатковий фінансовий дохід.

Щодо взаємин університетської спільноти з королівською адміністрацією та міською владою, то доцільно зауважити, що була низка конфліктів і суперечностей між згаданими інституціями. Університет мав багато засобів для захисту своїх прав та підтримки авторитету. Однак і

королівська влада також мала у своєму розпорядженні цілий набір різноманітних методів впливу на університет – від арешту його діячів, заборон обговорювати важливі поточні питання на диспутах і проповідях, до лавірування та запевнень у повазі, незмінному ставленню короля і його повазі до привілеїв університетської корпорації. У той же час, університет вів постійний діалог з міською, королівською владою та вчив цьому мистецтву країну, а король у спілкуванні з університетською спільнотою вдосконалював методи управління найрізноманітнішими структурами – від провінцій до корпорацій, не зачіпаючи безпосередньо системи їх привілеїв. Роль університету як своєї «школи представництва» цілком очевидна. Але це лише одна, видима сторона проблеми. Університетський приклад демонструє нам, наскільки важливі для політичного життя країни, підтримки її єдності були неформальні зв'язок і контакти між людьми у той час.

Переходячи до аналізу взаємодії між університетською спільнотою та соціальними групами, що мешкали у середньовічному місті, то слід наголосити, що ці контакти були не простими. Інколи між студентами та жителями міста спалахували суперечки, що призводили до масштабних сутичок і кровопролиття. Але водночас, у нас існує багато доказів того, як ці спільноти між собою комунікували та знаходили спільну мову. Місто було не лише центром, де відбувалося формування нового інтелектуального потенціалу середньовічного суспільства, а й головним місцем застосування його сил та реалізації його можливостей. Про це свідчить зростаючий з XII-XIII ст. процес раціоналізації всієї системи міського управління з урахуванням тогочасної грамотності. Люди, які володіли певним рівнем освіченості, залучалися до роботи у міській канцелярії, до ведення міських книг, фінансів тощо. Прагнення влитися в систему міського управління було одним із спонукальних мотивів і для бюргерських синів, які прагнули здобути освіту в університетах. Тим паче, що наявність університету примножувала славу міста, його престиж, приваблювала бажаючих здобути вищу освіту, а також

підприємливих людей. Також наявність такого закладу в місті підвищувало доходи місцевих купців, крамарів, ремісників, що займалися переписуванням книг та шкільних підручників. Університетська корпорація забезпечувала міське управління грамотними та освіченими людьми. Це переконливо свідчить про певний симбіоз між університетом та міським спільнотами у зазначений період.

Список використаних джерел та літератури

1. Абеляр Петр. История моих бедствий / пер. с лат. В. А. Соколова. Москва: Изд-во Акад. наук. СССР, 1959. 366 с.
2. Антология педагогической мысли христианского средневековья: Пособие для пед. колледжей и вузов. В 2-х т. Москва: Наука, 1994. 380 с.
3. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья). В 2-х т. Т. 2. Санкт-Петербург: РХГИ, 2002. 635 с.
4. Из истории университетов Европы XIII - XV вв. Документы. Воронеж: Наука, 1984. 95 с.
5. Липатникова Г. И. Документы по истории университетов Европы XII—XV вв. Воронеж: Наука, 1973. 380 с.
6. Сборник документов по истории университетов Европы XII-XV вв. Воронеж: ВГПИ, 1978. 220 с.
7. Сигер Брабантский. Сочинения // Философия в средние века: От истоков патристики до конца XIV века. Москва: Культурная революция, Республика, 2010. С. 422-678 с.
8. Средневековое городское право XII—XIII веков. Сб. документов / Под ред. С.М. Стама. Саратов: Изд-во Саратовского унт-та, 1980. 342 с.
9. Фома Аквинский. Сумма теологии. В 9 т. Киев: Ника-центр, 2010. 980 с.

10. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С.Д. Сказкина. Т. 1-2. Москва: Наука, 1977.
11. Cobban A. The Medieval English Universities. Oxford and Cambridge: Routledge, 1988. 500 p.
12. Cobban A. The medieval universities: their development and organization. London: Methuen, 1975. 264 p.
13. Баткин Л.М. Европейский человек наедине с собой: Очерки о культурно-исторических основаниях и пределах личного самосознания: Историческое чтение: Августин. Абельяр. Элоиза. Петрарка. Лоренцо Великолепный. Макьявелли. Ин-т высших гуманитарных исследований. Москва: РГГУ, 2000. 1007 с.
14. Верже Ж. Прототипы (История средневекового университета) // Вестн. Высш. школы. 1991. № 10. С.100-108.
15. Виппер Р.Ю. История средних веков. Москва: МГУ, 1998. 420 с.
16. Воейков П.И. История классического образования в Европе. Санкт-Петербург, 1873. 180 с.
17. Возрождение: гуманизм, образование, искусство. Сборник научных статей. Иваново. 1994. 366 с.
18. Вормс А. Болонский университет и римское право в средние века. Москва, 1898. Т. 4. 246 с.
19. Всемирная история. В 6 т. Т.2. Москва: Наука, 2011. 890 с.
20. Вудс Т. Как католическая церковь создала западную цивилизацию. Москва: ИРИСЭН : Мысль, 2010. 240 с.
21. Гайденок В.П. Западноевропейская наука в средние века. Москва: Поскриптум, 1989. 352 с.
22. Гештор А. Средневековый университет: Управление и ресурсы // ALMA MATER. 1996. № 5. С.23-28.

23. Городская культура Средневековья и начало нового времени. Сб. статей. Ленинград: Наука, 1986. 340 с.
24. Грицак Е. Н. Саламанка. Москва: Вече, 2006. 190 с.
25. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 350 с.
26. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. Москва: Искусство, 1990. 395 с.
27. Гусева М.А. Контрольно-полицейские полномочия городских властей Кембриджа и университета в XIII веке // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2014. №2. С. 26-38.
28. Дживелегов А.К. Средневековые города в Западной Европе. Москва: Книжная находка, 2002. 302 с.
29. Добиаш-Рождественская О. А. Коллизии во французском обществе XII-XIII вв. по студенческой сатире этой эпохи // Исторические записки. Западноевропейская средневековая школа и педагогическая мысль. М., 1989-1990. Вып. 1. Ч. 1-2. 280 с.
30. Дюкудрэ Г. История цивилизации: Средние века. Санкт-Петербург: Типография М.Н. Скороходова, 1896. 418 с.
31. Завалей А. И. Исследовательский университет: философские предпосылки формирования и современное состояние. Москва. 2007. 160 с.
32. Захаров И. В. Миссия университета в европейской культуре. Москва: Фонд «Новое тысячелетие», 1994. 280 с.
33. Иванов К.А. Многоликое средневековье. Москва: Алетейа, 2001. 426 с.
34. Ивановский В.Н. Народное образование и университеты в средние века // Книга для чтения по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1998. С. 34-40.

- 35.Игнатович В. Болонский университет в средние века. Санкт-Петербург, 1846. 180 с.
- 36.Игнатович В. История английских университетов. Санкт-Петербург, 1861. 178 с.
- 37.Игнатович В. Немецкие университеты в развитии их исторической и современной жизни // Журн. М-ва народного просвещения. 1862. № 10. С. 45-56.
- 38.Из истории университетов Европы XIII - XV вв. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та,1984. 95 с.
- 39.История образования и педагогической мысли в эпоху Древности, Средневековья и Возрождения. Москва: РУДН, 2004. 596 с.
- 40.Карсавин Л.П. Культура средних веков. Москва: Книжная находка, 2003. 222 с.
- 41.Квастель С. Болонский университет в средние века // Сборник научных работ МГУ. Москва. 1941. С. 31–33.
- 42.Кенигсбергер Г. Средневековая Европа 400 – 1500 гг. Москва: Весь мир, 2001. 670 с.
- 43.Козьменко Л. Парижский университет и его студенчество в XII - XIII вв. // Средневековье в эпизодах и лицах. Москва. 1941. №3. С. 56-68.
- 44.Комлева Ю. Е. Европейские университеты в раннее новое время (1500-1800): учебное пособие. Екатеринбург, 2013. 226 с.
- 45.Костюкевич С. Образ университета как уникального сплава либерального образования, средневековой гильдии и естественной науки // Alma mater. 2001. № 6. С. 34–37.
- 46.Кубланова Б. М. Как обучались в средневековом университете // Книга для чтения по истории средних веков. Москва. 1951. Ч. 1. С. 50-78.
- 47.Ладыжец Н. Университеты Европы // Вестник высшей школы. 1991. № 9. С. 80–84.

- 48.Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. 180 с.
- 49.Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в средние века. Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петербур. ун-та, 2003. 160 с.
- 50.Липатникова Г. И. К истории факультета «свободных искусств» Пражского университета по статутам XIV–XV в. // Советское славяноведение. Минск, 1969. №3. С. 46-60.
- 51.Липатникова Г.И. К ранней истории факультета «свободных искусств» в Париже // Герценовские чтения. Вып. 24: сер. Ист. науки. Ленинград: Просвещение, 1971. С. 17–23.
- 52.Макдональд Ф. Средние века. Москва: Прогресс–Академия, 1992. 372 с.
- 53.Мишед Л. Идея университета // Вестник высшей школы. 1991. № 9. С.85-90.
- 54.Модзалевский Л.Н. Быт студентов в Германии. Санкт-Петербург. 1865. 180 с.
- 55.Нехаева С. В. Студенческие коллегии в позднесредневековых итальянских университетах // Возрождение: гуманизм, образование, искусство: межвуз. сб. науч. тр. Иваново. 1994. С. 60-68.
- 56.Общеввропейский процесс и Гуманитарная Европа. Роль университетов. Москва: МГУ, 1995. 384 с.
- 57.Основные принципы современного университетского образования: метод. пособие. Новосибирск, 1994. Вып. 1. 168 с.
- 58.Паульсен Ф. Германские университеты. Санкт-Петербург, 1904. 178 с.
- 59.Петерсон О. Университет в ранний период современной Европы: традиции и новации // Alma mater (Вести. высш. школы). 2000. № 10. С. 31-37.
- 60.Петрушевский Д.М. Очерки из истории средневекового общества и государства. Москва: Книжная находка, 2003. 510 с.

61. Пиков Г. Г. Средневековые европейские университеты. Новосибирск, 1993. Вып. 1. С. 78-98.
62. Пискорский В. К. Итальянские университеты. Казань, 1910. 240 с.
63. Послушник и школяр, наставник и магистр. Средневековая педагогика в лицах и текстах. Москва, 1996. 560 с.
64. Предтеченский С. А. Парижский университет в средние века. Казань, 1901. 180 с.
65. Ревякина Н. В. Болонский гуманизм XIV-XV вв. и университет // Университеты Западной Европы: Средние века. Возрождение. Просвещение. Иваново, 1990. С. 80-110.
66. Ревякина Н. В. Гуманистическая культура Падуи и университет в конце XIV – начале XV века // Традиции образования и воспитания в Европе XI-XVII веков. Иваново. 1995. 70-98 с.
67. Роуг В. Университет как явление средневековой культуры // Вестн. высш. шк. 1991. № 8. С. 97-109.
68. Рутенбург В. И. Университеты итальянских коммун // Городская культура: средневековье и начало нового времени. Ленинград. 1986. С. 90-112.
69. Самодурова З.Г. Социальный состав учащихся Византии VII – XII вв. // Византийский временник. Т. 51. Москва: Наука, 1991. С. 14–22.
70. Сидорова Н. А. Основные проблемы истории университетов в средние века в освещении современной буржуазной историографии // Средние века. Вып. 23. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. С.229-237.
71. Сидорова Н.А. Очерки по истории ранней городской культуры во Франции. Москва. 1953. 320 с.
72. Сперанский Н. Очерки по истории народной школы в Западной Европе. Москва. 1896. 210 с.
73. Средневековые цивилизации Запада и Востока. Москва: Наука, 2012. 780 с.

74. Суворов Н. С. Средневековые университеты. Москва, 1898. 260 с.
75. Ткаченко Р. Образовательная обстановка и богословская постановка: Изучение взаимосвязи между средневековой системой университетского образования и схоластическим богословием в тринадцатом веке // 2016. №16. С. 49-87.
76. Уваров П. Университетская Франция 1539-1559 гг. Опыт социальной истории // Одиссей. Человек в истории. 1994. Москва: Наука, 1994. С. 196-218.
77. Уваров П. Университеты и идея европейской общности // Европейский альманах. История. Традиции. Культура. Москва: Наука, 1993. С. 115-123.
78. Уваров П. Ю. История интеллектуалов и интеллектуального труда в Средневековой Европе. Москва: ИВИ РАН, 2000. 170 с.
79. Уваров П. Ю. Парижский университет: европейский универсализм, местные интересы и идея представительства // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 4. Москва: Наука, 2000. С. 51-65.
80. Уваров П. Ю. Университетский интеллектуал у парижского нотариуса (к вопросу о «нормальном исключении») // История интеллектуалов и интеллектуального труда в Средневековой Европе. Москва: ИВИ РАН, 2000. С.91-98.
81. Уваров П. Ю. Характерные черты университетской культуры // Из истории университетов Европы XIII–XV вв. Воронеж, 1984. С. 100-128.
82. Уваров П.Ю. История средневековых университетов во франко-бельгийской историографии начала 80-х годов XX в. (Обзор) // Средние века. Вып. 50. Москва: Наука, 1987. С. 321-333.
83. Уваров П.Ю. Крестьяне в Парижском университете XVI в. // Университеты Западной Европы. Средние века. Возрождение. Просвещение.: Межвузовский сборник научных трудов. Иваново: ИВГУ, 1990. С. 105-116.

84. Уваров П.Ю. Университетский интеллект у парижского нотариуса (к вопросу о «нормальном исключении») // Средние века. Вып. 60. Москва: Наука, 1997. С. 51-72.
85. Уваров П.Ю. Университетское образование глазами французов XVI века // Возрождение: гуманизм, образование, искусство: Межвузовский сборник научных трудов. Иваново: ИвГУ, 1994. С. 103-117.
86. Университеты Западной Европы. Средние века, Возрождение. Иваново: ИвГУ, 1990. 195 с.
87. Ушакова Н.А. Средневековые университеты как явление западноевропейской культуры // Актуальные проблемы социогуманитарного знания. Москва. 2002. С. 162–169.
88. Фортинский Ф.Я. Борьба Парижского университета с нищенствующими монахами в XIII в. // Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург. 1892. С. 70-88.
89. Шестаков В. П. Кембридж и Оксфорд — старейшие университеты мира. Москва: Наука, 2011. 236 с.
90. Шестаков В. П. Русские в британских университетах. Опыт интеллектуальной истории и культурного обмена. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2009. 240 с.